

Zászkaliczky Pálné Ittész Erzsébet

Az interjút készítette és szerkesztette:
Stifner-Kóháti Dorottya
Fót, Budapest, 2016. augusztus-október

*Itt a földön szeretetben, békeességben, s majd egykor
„ott álljunk üdvbe öltözötten én és szeretteim köröttem!”
(Evangélikus Énekeskönyv, 525. ének, 6. vers)*

Családom

Dédszüleim, nagyszüleim

Több lelkész volt a családomban apai és anyai ágon is. Két nagyapámról sajnos nem sokat tudok elmondani, pár éves voltam, amikor ők meghaltak. A két nagyanyámról több emlékem van. Négy dédapám közül kettő lelkész volt. Apai dédapám Somogydöröcskén szolgált, Kring Miklósnak hívták, anyai dédapám pedig Stiegler Gusztáv¹ soproni lelkész volt. Az ő lányát egy evangélikus lelkész, őrszigeti születésű Balikó Lajos vette feleségül, ő volt édesanyám édesapja. Apai nagyapám, dr. Ittész Zsigmond orvos – Somogy megyei főorvos – volt, ő pedig paplányt vett feleségül, Kring Irmát. Édesanyám Rohoncon született, ez ma már Burgenlandhoz tartozik, édesapja azután kőszegi lelkész lett, később pedig tábori esperes volt, és akkor költöztek Pestre. Ittész nagyapám az első világháború idején katonai kötelékben végezte az orvosi feladatot. Tulajdonképpen Somogy megye volt az a „fészek”, ahonnan édesapám is kikerült. Különben Ittész nagyapám Vas megyei, csepregi születésű volt, de az életének nagy részét Somogy megyében töltötte. Somogyszilben kezdte az orvososi pályafutását, aztán később megyei tiszt főorvos lett Kaposváron. Emellett több egyházi tisztséget is betöltött. Felügyelő volt, a Luther Szövetségnek² társelnöke. Édesapám már Somogyszilben született, édesanyám pedig Kőszegen nevelkedett.

Édesanyám

Édesanyámék öten voltak édestestvérek. Anyám mindössze kilencéves volt, amikor az édesanyja, Stiegler Margit nagyon fiatalon meghalt. Később nagyapám elvette sógornőjét, volt feleségének húgát, Ilonát. Ebből a házasságból három gyermek született, de csak egy élte meg a felnőttkort. Tehát így anyámék összesen hatan voltak gyerekek – öten édestestvérek, a hatodik féltestvér volt. Édesanyám Szombathelyen járt középiskolába, később pedig Pestre került a Közgazdasági Egyetemre. Édesanyámra, mint a családjukban a legidősebb leánygyermekre, édesanyja halála után több feladat hárult már egészen kislány korában. Őt nagyon megedzették a körülmények, az élet. Az, hogy később is olyan tartása volt, az talán már a gyerekkori nehéz élményeknek volt köszönhető.

Édesapám

Édesapámék hatan voltak testvérek: négy fiú és két lány, édesapám a második volt a sorban. Csurgón és Kaposváron járt középiskolába. Az első világháború ideje alatt, amikor a nagyapám Vácon töltött be katonai orvosi szolgálatot, akkor egy évre a váci piaristákhoz írárták be. Több költözés után Kaposváron nyugodott meg, telepedett le a család. Apám szelíd ember volt, aki ugyanakkor nagyon jó szervezőkészséggel rendelkezett. A családi elbeszélések és az írott emlékek alapján is mondhatom, hogy ragyogóan összetartotta a testvéri kapcsolatot a négy fiú között. Ugyanis a fiúk között ő volt a legidősebb. Szervezte a játékokat, de azokat készítette is, egyszóval nagyon melegszívű, jó testvér volt. Érettségi után a soproni teológiára került, azt rendje-módja szerint elvégezte. Nagy hatással volt rá Deák János³ professzor úr, és komoly, életre szóló barátságokat is kötött. Érdekes, hogy édesapám ott ismerte meg későbbi apósomat, legidősebb (néhai) Zászkaliczky Pál lelkészt.

A lelkészi pályára szóló elhívása, úgy gondolom, szinte magától értődő volt. Azt tudni kell nagyszüleimről, hogy komoly, egyházszerető, bibliás emberek voltak, tehát édesapám tulajdonképpen otthonról is hozta ezt a lelkületet. Mivel az anyai nagyapja is lelkész volt, feltehetően ő is hatással lehetett a lelki fejlődésére. Ráadásul mint cserkész diákkorában kapcsolatban állt Karácsony Sándorral⁴. Úgy tudom, személyesen is találkoztak. Nagyon tisztelte, s később saját életében, ifjúsági munkájában próbálta megvalósítani a Karácsony Sándor-féle pedagógiai vonalat.

Hogy az elhívást pontosan számára mi adta, és mi jelölte ki őt a lelkészi útra, ezt nem tudom, de azt hiszem, valahol egyenes volt az útja a lelkészi pályára. István nevű öccsét nagyon sokat támogatta, vele komoly lelki kapcsolata volt.

A teológia elvégzése után édesapám Győrbe került ifjúsági lelkésznek. Teljes erővel, nagy lelkesedéssel vetette bele magát a serdülő fiúk összefogásába és terelgetésébe. Elsősorban nagy felelősséget érzett az ipari tanonc gyerekek iránt. Korábban, gimnazista korában is cserkész volt, és Győrben is megszervezte a fiú cserkészcsapatot: a Győri Vilmos Cserkészcsapatot⁵. Nagyon jól emlékszem rá, hogy halálának tizedik-huszedik-többedik évfordulóján mindig megjelentek az ünnepségen a volt cserkészei, és nagy-nagy szeretettel beszéltek róla. Édesapám nagyon komoly hangsúlyt fektetett arra, hogy ezek a fiúk tiszta, erkölcsös, hazájukat-egyházukat szerető emberek legyenek. S emlékezetem szerint még otthon, kislánykoromban is, amikor édesapám már nem élt, pontosan tudtam, hogy ez és ez a bácsi édesapámnak cserkésze volt. Mint cserkészvezető, természetesen táborozni is vitte a fiatalokat, szinte minden nyáron szervezett cserkész táborot, ahol a bibliaolvasás, ige melletti elcsendesedés mellett nagyon hangsúlyos volt számára, hogy Magyarország történelmét és történeti földrajzát is megismertesse a fiatalokkal. Emellett nagyon sok népdalt tanított nekik. Édesapám ezen a vonalon azt vallotta, amit Bartók is, hogy „csak tiszta forrásból”, és a nagy tábortüzek mellett nagy éneklések, nagyon jó beszélgetések zajlottak a cserkész táborokban.

Szüleim házasságának kezdeti évei

Valószínű, hogy szüleim egy tahi főiskolás konferencián ismerkedtek meg. Édesanyám a Közgazdasági Egyetemre járt, akkor Újpesten laktak. Nagyapám felkerült tábori esperesnek, és természetesen a család is vele költözött. Az élet úgy hozta, hogy édesanyám abbahagyta az egyetemi tanulmányait, mert férjhez ment. Édesapám, gondolom, érezhette, hogy az összetett, ifjúsági munkával bővített győri lelkészi szolgálatához szükség van feleségre, papnéra. 1931-ben kötöttek házasságot az újpesti templomban, Balikó lelkész-nagyapám eskette őket.

Édesanyám házasságkötésük után kifejezetten és teljes erőbedobással, odaadással „csak” papné volt és családjának – nem is volt állása. Bőven akadt munkája a

gyülekezetben. Ő a lányokat fogta össze, a felnőtt-fiatal lányokat, akiknek bibliaórákat tartott, sokat kézimunkáztak, karácsonyi vásárokat rendeztek. Még emlékszem, hogy papírból kivágott állatfigurák szabásmintáit viaszosvásznonra kirajzolták, kivágták, és pelenkaöltésekkel összevarrták az állatfigurákat. Vagy babákat készítettek vászonból, a baba testét kitömték, és az akkor kapható papírmasé babafejeket ráerősítették, majd felöltöztették a babákat. Nekem is volt ilyen házi gyártmányú babám. Édesanyámnak nagyon ügyes keze, és jó fantáziája volt, nagyon szépen kézimunkázott, mindenféle népi motívumokat hímezett: terítőt, falvédőt, kelim hímzéssel is. Nagyon aktív papné életet élt, kiteljesedett ebben a szolgálatban és a családban.

1932 májusában megszületett a legidősebb testvérem, Gábor bátyám, aki szintén lelkész lett, majd sorban jöttek a gyerekek: Mari nővérem, aki képzőművész, grafikus lett, tanítóképzőt végzett, és utána ment művészeti pályára. (Később úgy alakult az ő élete, hogy az egyetemet nem fejezhette be, kenyérkereső problémáik akadtak, a férje is festőművész volt. Nem volt egyszerű a megélhetésük...) Mihály bátyám pedig zenetudós, zenepedagógus lett; rövid győri zeneművészeti tanítás után került a Kodály Intézetbe, Kecskemétre. A sorban aztán én következtem '41-ben, és végül a legkisebb, János öcsém 1944-ben, a háború kellős közepén született. Így voltunk öten testvérek.

Gyermekkorom

Élet a győri parókián a világháború alatt

Győrben, az evangélikus konventépületben laktunk. Amikor megszülettem, édesapám már püspöki másodlelkész volt Kapi Béla⁶ püspök mellett, de folyamatosan végezte az ifjúsági munkát is. Nagyon érdekes, izgalmas időket éltünk, az én korai gyermekkoromra, első pár évemre esik a II. világháború. Arról sok emlékem nincsen... inkább csak villanásnyiak: például jött rádión a hír, hogy bombázzák a győri vagongyárat, akkor édesapám felkapott bennünket egy dunyhába bátyámmal, és rohant le velünk a pincébe. Elég nagy pincéje volt a konventépületnek, mindig oda menekültek le a családok. Előfordult, hogy napokat töltöttünk lent együtt. Nem tudom, mennyire lehet erről beszélni, több kamasz lányka

élt a konventudvarban, a kántornak a lányai, az iskolaigazgató lánya, nővérem, őket bizony felmenekítették a templom padlására. Elevenen él bennem az a kép, hogy az öreg templom főbejárata előtt áll egy hosszú asztal, Luther-kabátban ült ott mindig egy lelkész és mellette egy diakonissza. Ezzel, gondolom, távol akarták tartani a betolakodókat.

Elég sokan jöttek a háború idején segítséget kérni, ilyen-olyan menekültek, ágrólszakadtak. Édesapám hosszú estéket töltött az irodájában, annak volt egy külön bejárata, volt a lakás felé is. Édesapám bejött például este, mikor vacsoráztunk, vagy beüzent, hogy ne várjuk őt a vacsorával, és édesanyámat kérdezte, hogy „Édes, tudnál-e adni egy tányér meleg levest, mert valaki bejött hozzám, és nagyon éhes.” Ilyen több ízben előfordult. Amikor elcsatolták Felvidéket, Csallóközből többen menekültek át, és édesanyámék rögtön befogadtak három-négy lányt. Ők ott laktak nálunk. Mindez teljesen magától értődő volt, „mozgalmas” volt az életünk. Ez a parókia a konventépület része, ami egy nagy, hosszú, egyemeletes épület a Petőfi téren. Itt több lelkészlakás, kántorlakás, egyházi lakás, tanítólakás volt. Amikor aztán az államosítás bekövetkezett 1948-ban, akkor ezeket az evangélikus pedagóguslakásokat általában társbérletté szervezték át. A konventudvarnak a Rába-part felőli oldalán volt az evangélikus leányiskola. Ott kezdtem az első osztályt, még egyházi iskolában.

A háborús időben szegénységben éltünk. Bár megvolt mindenünk a hétköznapi élethez, de szüleim rákényszerültek, hogy kecskéket, tyúkokat, nyulakat tartsanak. A konventépület és a szeretetház között volt egy kis udvar, ahol a konvent lakóinak fáskamrái voltak. Sőt, akadt, akinek még disznótartási lehetősége is volt. Így hát minekünk is lehettek állataink. Gábor bátyám, nem nagy lelkesedéssel, de sokszor legeltette a Rába-parton a kecskéket. Van is egy fénykép ebből az időszakból. Háborús emlékem még az is, hogy a lányiskolát átalakították katonai kórházzá. A közös udvarról már meséltem, ott volt a konventépület, az öregtemplom és az iskola. Kicsi lányként megrázó volt, hogy elkerítették dróthálóval az udvart, tehát a „kórházat” elválasztották a konventudvartól. Láttunk csonka-bonkákat, amputált lábú embereket, és ezek elég komoly, mély nyomokat hagytak bennünk. Egészen közel jött hozzánk a háború... János öcsém azért született Csornán, mert a győri

bombázás elől az édesapám kimenekítette a családot Csornára, illetve Farádra, és ott fogadott be bennünket az iskolaépületbe az ottani lelkész és tanító.

Költözés Nádorvárosba

Nádorváros a Budapest-Bécs vasútvonaltól délre, Pannonhalma-Veszprém irányába eső kerülete Győrnek. Életemnek az ott töltött két éve volt kisgyermekkorom legszebb időszaka. Édesapámat 1948-ban megválasztották az akkor önállósult nádorvárosi gyülekezetbe parókus lelkésznek. Közben, már a negyvenes években épült a Sándy Gyula⁷ által tervezett nádorvárosi templom, és annak első lelkésze édesapám lett. Tehát '48-ban a tanévet mi, gyerekek Nádorvárosban kezdtük már állami iskolában. Nagyon élénk, nagyon szép gyülekezeti élet folyt ott. Édesapám otthonról hozta a zenei érdeklődését, ő maga is játszott csellón, a nagyszülői házban rendszerek voltak a kamarazenélések. A testvérek más-más hangszeren játszottak, nagyapám, amelyik hangszer a keze alá került, azon már tudott játszani. Nagyon szépen zajlottak Nádorvárosban a reggeli dicséretek, amiket az édesapám állított össze. Vasárnap reggel az ifjúsági istentisztelet mindig egy zenés reggeli dicséret volt. Mi, gyerekek általában arra az istentiszteletre jártunk. Édesapám az új templom számára oltárterítő terveket is készített. Édesanyám nagyon jól összefogta a felnőtt lányokat, gyülekezeti programokat szervezett. Nagyon jó érzékkel rendezett színdarabokat, például Szikszai Béni⁸ bibliai témájú színdarabjait és Túrmezei Erzsébet⁹ színdarabokat. A fiatalok, a felnőtt lányok, de néha még az idősebb gyülekezeti tagok is részt vettek ezekben a színdarabokban. Szóval nagyon mozgalmas volt az életünk.

Édesapám nem csak Nádorvárost látta el, hanem Börcsre, Öttevényre járt, talán Győrújfalura is. Nagyon komolyan vette a családlátogatást. Tartotta a heti hittanórákat, bibliaórákat, férfiórákat, gyülekezeti alkalmakat, és fontos volt a lelkipáter tevékenysége is. Hozzá rendszeresen jöttek beszélgetni emberek, és mi nagyon tiszteletben tartottuk, ha édesapánkhoz jött valaki – akkor őt nem lehetett zavarni! A nádorvárosi parókia különálló, emeletes, kertes ház. Míg a konventudvaron sok volt a gyerek – nyaranta a Kapi- és Túróczy unokák is –, nagy ipi-apacsozások folytak, nagy-nagy hancúrozások, hatalmas játszások a tágas, nagy udvaron. Nádorvárosban már jóval szűkebb volt a pajtási körünk. Főleg gyülekezeti

tagok gyerekeiből kerültek ki a barátaink, akikkel együtt jártunk vasárnapi iskolába meg templomba. Ez két gyönyörűsége szép év volt... A templom mellett akkor elég nagy kertünk volt, azt főleg édesanyám művelte, mert apámnak erre sem ideje, sem energiája nem maradt.

Két évet állami iskolába jártam Nádorvárosban, akkoriban nyolc- kilencéves voltam. Ott tanultam meg biciklizni, édesapám tanított meg úszni a Rábában – akkor még a Rába vize fürdésre alkalmas volt. Fontosnak tartotta, hogy tudjunk úszni, mozogjunk eleget, korcsolyázzunk, mert ő maga is nagyokat túrázott, kirándult a cserkészeivel, és ezt számunkra is követendőnek tartotta.

Édesanyámmal kapcsolatban említettem, hogy nagyon jó érzéssel rendezett színdarabokat, s úgy emlékszem, jeleneteket ő maga is írt gyerekeknek különféle alkalmakra. Meséket, verseket is írt, valamikor a Harangszóban folytatásokban jelentek meg ezek az írások, amelyek többnyire persze az ő személyes hitéről, meggyőződéséről vallanak. Több esetben szeretetvendégségen elmondták ezeket a verseket a gyerekek, fiatalok.

Családi tragédia

Ennek a mozgalmas, nagyon szép két évnek sajnos elég szomorú vége lett. Édesapám 1950. június 7-én váratlanul, nagyon gyors lefolyású vírusos agyvelőgyulladásban elment, meghalt 46 évesen. Édesanyám ott maradt öt gyerekkel özvegyen. A legnagyobb, Gábor bátyám akkor érettségizett, a legkisebb, János pedig hatéves volt. Tulajdonképpen János öcsémnek élő emléke nem is nagyon van édesapánkról. Egy emléke van, egy keményebb fegyelmezési emléke. Édesapánk nagyon következetes és szigorú volt hozzánk. A szüleink nem tűrték a füllentést, a félrebeszélést, a pontatlanságot.

Döbbenetes, hogy édesapánk halála előtt egy héttel azt kérte, készüljön egy családi fénykép. Akkor ritkán készültek fényképek, nem volt mindennapos dolog. Tudom, hogy édesanyám még nem is lelkesedett érte, mert valami kerti munkáját kellett félbehagynia. Mind otthon voltunk, az öt gyerek, a szüleim, és így készült rólunk egy

családi kép. Ez az utolsó, közös képünk, halála előtt egy héttel. Ma is megvan ez a fénykép.

Hogy honnan jött a betegség, nem tudni. Senki más nem volt előtte beteg a családban. Június 7-én halt meg édesapám. Előtte, vasárnap még végigszolgált a napot, esti istentisztelete is volt, talán vidéken valahol. Hétfő reggel nagy fejfájással, lázzal ébredt. Ágyban maradt, és este elvitte a mentő. Már akkor eszméletét veszítette, és bekerült a győri kórházba. Édesanyám ott virrasztott mellette. Hazajött kedden hajnalban. Azt hiszem, akkor ő már tudhatta, hogy édesapánkon nincs segítség, szerdán meghalt. Mint futótűz, úgy terjedt el Győrben a halálhíre. Egy igazán köztisztelőben álló, sokak által szeretett ember volt édesapám. A lelkesi szolgálata és a fiatalok közt végzett odaadó munkája talán ott is lemérhető, hogy a szolgálata nyomán több fiatalember ment lelkesi pályára. Veöreös Imre, Groó Gyula, Nagy Gyula, Kunos Jenő, Bárány Gyula és még mások is.

A halála következtében óriási fordulat állt be az életünkben. Édesanyám negyvenéves volt, Gábor bátyám érettségizett, Mari nővérem akkor harmadikos volt a tanítóképzőben, Mihály tizenkettő, én kilenc, János öcsém hatéves volt. Édesanyámnak nem volt állása, mert ő teljes odaadással és teljes mértékben papné volt. Nagyon nehéz időszak következett. Tulajdonképpen a temetésre magára nem igazán emlékszem, csak arra, hogy a nádorvárosi templomban volt felravatalozva édesapám, és szinte egészen ki, a temetőig ment a gyászolók sora... Óriási tömeg kísérte édesapámat az utolsó útjára. Túróczy Zoltán¹⁰ püspök temette.

Arra a nyárra nem igazán emlékszem, csak azt tudom, hogy édesanyám azt mondta, a lehető legrövidebb idő alatt ki kell költöznünk a nádorvárosi parókiáról, át kell adni az utódnak a helyet, mert a gyülekezeti munkának folytatódnia kell. Nagyon sokan ragaszkodtak édesanyámhoz, és még marasztalták volna, kérték, hogy maradjunk ott, de nem, édesanyám ragaszkodott hozzá, hogy el kell költöznünk, hogy az új lelkesházaspár teljes odaadással végezhesse a munkát. Azon a nyáron minket – talán János öcsémet meg engem – édesapám nővére elvitt Sárkeresztúrra, ahol az ő férje körorvos volt. Ott tölthettünk talán két-három hetet is, mert amikor elkezdtek a következő tanévet 1950 szeptemberében, már nem a nádorvárosi parókián laktunk.

Visszatérés a konventbe

A Petőfi tér 1. szám alatt, tehát a régi konventépület egyik emeletén volt a valamikori győri kiadású Harangszó, az egyházkerület hetilapjának kiadóhivatala. Akkor ez nem működött már. Ezt a helyiséget pofozták ki a számunkra valamennyire, úgyhogy oda költözhattünk. Ugyanabban az udvarban játszottunk ismét, ugyanazokkal a gyerekekkel, csak másik lakásban laktunk. Ez önmagában is trauma volt: egy gyönyörű, négyszobás, teraszos lakásból beköltözni egy ilyen szükségből kialakított lakásba, ahol a bútorainknak egy jó része nem fért el. Gábor bátyám ment a teológiára, János öcsém ment az első osztályba, én visszakerültem a régi iskolámba, de mint állami iskolába. Persze egész más tanári garnitúra volt már abban az iskolában. Ott volt az udvarban az iskola, úgyhogy nekem nagyon könnyű, jó dolgom volt, mert kiléptem az udvarra, és már bent is voltam az iskolában. Oda jártam aztán a nyolcadik osztályig.

Nagyon küzdelmes élete volt édesanyámnak, mert apám halála után két évig nem kapott állást. Ugyan az egyetemet annak idején nem fejezte be, de mint közgazdasági egyetemre járó, azért a könyveléshez, pénzügyi dolgokhoz is értett. Elhelyezkedni mégsem tudott, mert papné volt – 1950-et írtunk, nem kell különösebben magyarázni, hogy milyen időszak volt. Különféle alkalmi munkákat vállalt édesanyám. Már nem volt aktív papné, gyülekezeti tagként élt benne a gyülekezetben. Azt a fajta szervezői munkát nem csinálta, amit odáig, de nagyon sokan jártak hozzánk a régi leánykörüsei közül meg a barátok közül, tartotta velük a kapcsolatot, de más szinten, mind eddig.

Ügyes keze volt, varrt másoknak, betegápolást vállalt, volt, hogy csecsemőt fürdetni járt. Innen valamennyi csurrant-csöppent, meg volt az özvegyi nyugdíja. Nem volt nekünk túl sok értékünk korábban sem, de azért volt egy-két szép szőnyegünk, ezüstpoharunk, étkészletünk... Ezeket pénzzé kellett tennie, mert ott volt az öt gyerek, akiket el kellett valahogy látnia. Küzdelmes, nehéz időszak volt. Két év után sikerült végül elhelyezkednie az Észak-Dunántúli Áramszolgáltató Vállalatnál. Annak az egyik mérnöke vagy főmérnöke evangélikus gyülekezeti tag volt, neki sikerült édesanyámat bevinnie fizikai munkásnak. Csinálta is tisztességgel-becsülettel, csak ez azzal járt, hogy velünk lényegesen kevesebbet tudott együtt lenni. Addig mi nem ismertük, hogy édesanyánk elmegy reggel, és délután jön haza a munkából.

Soha egy zokszó nem hagyta el a száját. Nemegyszer énekelte azt kora reggel, nekünk megfőzve az ebédet, hogy „*Hogyne dicsérném az Istent zengedező énekkel*” [Evangélikus Énekeskönyv, 53. ének], és soha nem kérdezte azt, hogy miért, nem panaszkodott soha. Sokszor nem is láttuk reggel édesanyánkat, mert mire mi felkeltünk, ő már elment, délután hazajött, és akkor az estét töltöttük együtt, amennyire ez lehetséges volt. Olyan mérhetetlen Istenbe kapaszkodás jellemezte, amit nem is tudom, hogy másnál láttam-e valaha. És ez végigkísérte az egész életét, mert hát egyedül nevelt fel bennünket. Ez nagyon-nagyon nehéz dolog volt, abban az időszakban különösen is. Pedig még az is nehezítette édesanyám életét, hogy mindegyik terhessége problémás volt, velem is veszélyeztetett terhes volt, és éppen az én születésem előtt szinte az élete forgott kockán. Egy reggel a 118. zsoltár 17. versét kapta: „*Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit...*” Ez megerősítette őt abban, hogy megszülethetek, vállal engem. Tehát több ilyen momentum volt az életében, ami számunkra azt bizonyította, hogy nagy, erős, Istenbe vetett bizalommal élte az életét minden nehézség ellenére.

Mi, gyerekek

Édesapánk halálakor más-más életkorban voltunk mi, gyerekek, máshogy kellett feldolgoznunk a tragédiát. János öcsémnek nem sok emléke van, nem tudom, hogy ő hogyan dolgozta fel. Én kilencéves voltam, nem emlékszem rá, hogy voltak-e otthon különösebb beszélgetéseink. Azt tudtuk, hogy édesapánk elment, meghalt. Nyilván édesanyánk hitéből fakadóan mondott nekünk olyasmit, hogy az Úristen magához vette. Későbbi elbeszélésekből tudom, hogy Mari nővéremet nagyon-nagyon megviselte az elvesztése, mert ő igen apás volt. Én már kamaszlány voltam, tizennégy-tizenöt éves, amikor komoly súllyal nehezedett rám az apahiány. Előfordult, hogy biciklire ültem, egyedül mentem ki a temetőbe, és leültem apám sírja mellé. Azt hiszem, bennem akkorra ért meg igazán, hogy nekem most már egész életemben apa nélkül kell élnem. A hiánya akkor számomra nagyon nehéz volt. Anyás voltam, nagyon kötődtem édesanyámhoz, de akkor nagyon rám nehezedett apám hiánya.

A két nagyobbik testvérem közt alig több mint egy év van, ők nagyon erősen kapcsolódtak egymáshoz. Én talán János öcsémmel voltam legszorosabb kapcsolatban, kisgyerekként is. Kicsit őrködtem felette, vigyáztam rá. Nagyon energikus és vagány lurkó volt, nagyon féltettem őt. Arra nem emlékszem, ő erre hogyan reagált, akár néha messziről is csak a szememmel figyeltem, vagy rendreutasítottam. De hogy bennem milyen indíttatás volt irányában, meg milyen féltés, az nyilvánvaló volt. Mihály bátyám, aki középső volt a sorban, hol a nagyobb testvérekhez csapódott, hol hozzánk.

Anyánk elment dolgozni, a tanév zajlott, a tanítás után szépen hazamentünk. Akkor még nem volt iskolai menza, tehát édesanyám minden nap főzött, hazamentünk, otthon ebédeltünk, és aztán vártuk édesanyánkat haza. A nyarak pedig úgy zajlottak, hogy édesanyám minden nyáron uszodabérletet vett nekünk. Úgy gondolta, hogy akkor ott felügyelet alatt vannak a gyerekei, s ez így is volt, mert ott volt az úszómester, így nyarainkat biztonságban az uszodában töltöttük. Mihály is velünk volt, a kisebbik bátyám, de főleg János öcsémmel bandáztunk nagyokat. Rettentően szerettünk fürdeni, úszni. Édesanyám igyekezett úgy intézni a nyári szabadságát, hogy valamennyi időt velünk is töltsön. Voltak közös programjaink, voltak Ménfőcsanakon, Csikvándon olyan jó ismerősök, barátok, akikhez elmehettünk nyaralni. Ott láttam először, hogyan fejik a tehenet, ott láttam először kisborjút. Egy nagyon drága, aranyos idős házaspárnál nyaralhattunk, Sándor bácsinál és Zsófi néninél, akiknek a fia nálunk lakott diákkorában, így kötődött a két család egymáshoz. Ott több időt is töltöttünk. Olyan is volt, hogy segítettem az aratóknak (még kézzel ment az aratás), hordtuk a vizet, vagy amikor a gabonát learatták és összehalmozták, ki kellett teregetni a kötelet, amivel a kévét összekötözték, én is egy ilyen „kötélteregető” voltam az aratásnál. Aztán lovas kocsival kimentünk a szőlőbe, részt vettem szüreten... ezek nagyon kedves, szép emlékek. Édesanyánk elvitt bennünket Kőszegre, számára talán haláláig a legkedvesebb magyar város Kőszeg volt, s szerette volna megmutatni nekünk „az ő városát”. Igyekezett velünk közös programokat csinálni a munkája mellett is.

Édesanyám mindazt, ami édesapánk halála után jött, felemelt fejjel bírta. Gyorsan kitudódott a munkahelyén, hogy jól ért a gyerekekhez. Kitalálta, hogy munkaidő után hetente kétszer vállal gyermekmegőrzést. A munkatársainak az ÉDÁSZ Vállalat

telepén belül szolgálati lakásaik voltak, elég sok fiatal házaspár élt ott, apró gyerekekkel. Eleinte szeretetből csinálta, de lehet, hogy később is, ezt a kis vállalati, időszakos óvodát. Ő ebben élhette ki a pedagógiai képességeit, az erre való hajlamát. Csak egy darabig volt fizikai munkás: villanszerelési alkatrészeket kellett dobozolnia, rakodnia. Talán egyetlen egyszer voltam abban a helyiségben, ahol ezt csinálta. Szerencsére később bekerült a bérszámfejtésre. Könyvelő lett, bérszámfejtőként dolgozott. Nagyon megbecsült dolgozója volt a vállalatnak, onnan is ment aztán nyugdíjba.

Olyan ember volt édesanyám, aki mindig, mindenkinek jót akart tenni, ápolt időseket, vagy volt kolléganő, akinek kicsi súllyal született a gyereke, és nem merte fürdetni, akkor anyám elment esténként segíteni, én többször elmentem vele. Ő mindig-mindig másokért élt, persze elsősorban a gyerekeiért és a családjáért.

Gyülekezeti élet, diakonisszák a konventben 1950 után

Bár Győr evangélikus püspöki székhely volt, mégis kisebbségben voltunk ott mi, evangélikusok, azt hiszem, olyan öt-hatezerre volt tehető az evangélikusság lélekszáma. Nagy katolikus tömb volt Győrben, szintén püspöki székhellyel, püspöki templommal, karmelita rendházzal, karmelita templommal, bencés rendházzal. Körzetesítve volt az evangélikus gyülekezet: volt belvárosi parókus lelkész, újvárosi parókus, a harmadik a Szabadhegy-Nádorvárost gondozta, a szórványokat, illetve a fiáákat pedig megosztották. Édesapámmal egy időben szolgált Kapi Béla püspök, Lukács István, Szabó József – akiből később püspök lett. .

Győrben volt egy evangélikus diakonissza anyaház is. Amikor visszakerültünk '50-ben a konventépületbe, akkor kellett letenniük a diakonissza egyenruhát. Közülük többen ott maradtak civilként is az anyaházban. A gyülekezet kántora is egy volt diakonissza lett, és mások is éltek ott civilként, dolgoztak irodában, tervezőirodában, ilyen-olyan adminisztratív helyeken, vagy éppen kórházakban. Egy volt diakonissza testvér, Malaga Elza volt a kamaszlányok bibliakör vezetője, én is az ő bibliáóráira jártam. A diakonissza testvér nagy hatással volt rám, bár elég szigorú volt – inkább egy törvényt hirdető személyiségként jellemezném. Én mindenesetre hűséggel kitarítottam a lányóráin. Konfirmáló lelkészem Lukács István parókus lelkész volt, ő

szintén a konventépületben lakott. Később csatlakoztunk az ifjúsági csapathoz János öcsémrel együtt. Jó volt a közösségben, mert gyakran szerveztek kirándulásokat, passió-olvasást, színdarabokat adtunk elő. Akkor, azokban az években még elég jól működött ez az ifjúsági közösség a középiskolás, felsőbb éves fiatalok számára.

Anyagi helyzetünk

Nem volt egészen felhőtlen időszak az '50-es évek időszaka. Az, hogy édesanyám két év után el tudott helyezkedni, az előző évekhez képest már könnyebbséget jelentett anyagilag. Akkoriban, ha nem is a szegénység volt jellemző, de azért nagyon visszafogott élete volt mindenkinek. Volt olyan osztálytársam, akinek jogász volt az apja, vagy orvos, állatorvos – hát ezek a családok jobban éltek, ez biztos. Szóval nem volt „kirívó” a mi életszínvonalunk egyáltalán. Egyszerűen étkeztünk, a lekváros kenyér, zsíros kenyér teljesen természetes, elfogadott étel volt, az étkezéssel, amennyire lehetett, édesanyám spórolt. Egyszerűen, de nagyon jól főzött, nagyon-nagyon jóízűen; akár karalábéfőzeléket, akár zöldbablevest vagy fasírtot csinált, az mindig kiváló volt.

A karácsonyaink persze nem voltak olyan nagyon bőségesek, nem bővelkedtünk az ajándékokban. Előfordult, hogy a karácsonyfánk inkább csak egy illúziókeltő, nagy fenyőág volt, amit édesanyánk ügyesen fel tudott állítani, és olyan volt, mint egy igazi karácsonyfa... Könyv meg valami éppen szükséges ruhadarab volt a karácsonyi ajándékunk. A szaloncukrot is ő maga készítette, és azért megvolt a karácsonynak a maga meleg és igazi hangulata. A háború előtt volt mennyezetig érő karácsonyfánk is, villanyvasút, babaház... aztán ugye szűkösebb időszak jött az életünkbe, és ezt tudomásul vettük. Nem hiszem, hogy nagyon zúgolódtunk volna. A születésnapokat is elég szerényen ünnepeltük. Édesanyánk elég jól varrt, volt, amit maga készített nekünk, azt kaptuk. És nem röstelltük, hogy meg van stoppolva a harisnyánk, vagy a fiúknak meg van foltozva a pulcsijuk könyöke. Ezek teljesen természetes dolgok voltak. Ugyanakkor az uszodabérlet, a korcsolyabérlet, az mindig megvolt. Jó gyerekközösségben voltunk a konventben, két év után visszakerültünk ugyanazok közé a gyerekek közé, és ott folytattuk a nagy bandázást, a nagy játszásokat, ahol korábban abbahagytuk. Gyerekkorunkban volt otthon esti áhítat. Közösen

imádkoztunk, olvastuk Luthernek a „Jer, örvendjünk, keresztyének!” című áhítatait, vagy ehhez hasonlókat.

Amint nagyobbak lettünk, mi is besegítettünk édesanyámnak. Én először otthon, a háztartásban, főleg a takarításban, és volt olyan nyár, amikor egy kislányra vigyáztam heti két-három alkalommal pár órát. Valamennyi zsebpénzt kaptam érte. A fiúknak meg vagy kőműves mellett lehetett valami egyszerű segédmunkát végezni, vagy a vasúthoz mentek gazolni a sínek közé – hát az nyáron, a tűző napon nem is volt olyan egyszerű munka. Szóval gyerekkorunkban, annak ellenére, hogy városban éltünk, meg nyaranta sok volt a szabadidőnk, azért egy kicsit mindig belekóstoltunk abba, hogy „nem csak ebből áll az élet”, nyaralásokból és strandolásokból, hanem bizony munka is van.

Tanítóképző középiskola helyett zenei gimnázium

Azt el kell mondanom, hogy nagyon aktív életet éltem iskolás éveim alatt. Néptáncsoportba jártam, sportoltam, kicsit kacérkodtam a gondolattal, hogy beállok versenyszerűen úszni, de aztán meghiúsult a terv. De tény az, hogy nagyon mozgékony gyerek voltam, kézilabdáztam, röplabdáztam, atletizáltam is, főleg a távolugrás ment jól. És hát a néptánc, az egy komoly, rendszeres heti elfoglaltság volt. Nagyon-nagyon jó énektanárom volt Kovács Gombos Gézáné, aki nem csak az iskolai énekórákat tartotta színvonalasan, hanem ragyogó iskolai kórust hozott létre. És még mindez nem volt elég, hanem a jól éneklő gyerekeket szerepeltette is. Több éven keresztül énekes népi játékokat tanított be, volt, hogy gyerekoperát tanultunk, és mivel jó hangom volt, ő felfigyelt rám, így ezekben mindig szerepeltetett is.

Gyerekkoromtól, amióta az eszemet tudom, pedagógusnak készültem. Amikor a nyolcadik általánost befejeztem, akkor még a tanítóképző középiskola megvolt, s oda járt Mari nővérem is, ott érettségizett. Nekem is ez volt a dédelgetett álmom-vágyam, hogy tanítóképzőbe kerülhessek. Nyolcadik félévkor kellett jelentkezni. Azt tudtuk, hogy a jeles és kitűnő tanulókat veszik csak fel. Ekkor ért egy nagyon nagy trauma: abban a nyolcadikos félévben úgy lerontotta a tanári kar a bizonyítványomat, hogy eszembe se juthatott, hogy én a tanítóképzőbe jelentkezsem! Hogy miért...? Azért csinálták, mert az iskolából más is jelentkezett a tanítóképzőbe, akit oda mindenáron

be akartak tenni. De nagyon korlátozott létszámban, huszonvalahány diákot vehettek fel. A megyében talán nem is volt más tanítóképző. Úgyhogy lerontották úgy a bizonyítványomat, hogy eszembe se juthatott, hogy felvételizzek. Év végére megint kitűnő lettem... Emlékszem, amikor gimnáziumba kerültem, az osztályfőnököm egyszer magához hívott, és egyértelműen értésemre adta, hogy itt miről volt szó: nem akarták, hogy én is versenybe szálljak azzal a másik osztálytársammal, aki szintén a képzőbe jelentkezett. Feltehetően az is belejátszott, hogy édesapám lelkész volt, és azt gondolták, hogy talán így egyszerűbben elintézik: lerontják a bizonyítványomat, és nem azt fogják mondani, hogy lelkésznek a lánya ma tanítói pályára már nem mehet – ahogy később aztán be is igazolódott, hogy ez is oka, ha az ember nem lehet pedagógus. Mari nővéremnek még nem volt ebből a családi háttérből semmi hátránya, mert ő '47-ben ment a képzőbe, '51-ben érettségizett. Mire én végeztem, addigra már meg lehetett csinálni az iskolának ezt a húzást, hogy nem jelentkezhettem a tanítóképzőbe.

Így hát nem volt más választásom, mint a győri zenei gimnáziumba menni. Jó hangom volt, zenét tanultam, szolfézásra jártam, tehát egyértelmű volt, hogy az énekel-zenével továbbra is akarok foglalkozni. A zenegimnázium tanulói azok voltak, akik máshova nem jutottak be, vagy tényleg kifejezetten tehetséges, jó zenészek voltak, és zenei pályára készültek. Én az előző csoporthoz tartoztam. Odajárt már a fiatalabbik bátyám, Mihály. Ének szakra jelentkeztem, fel is vettek, ám egy évig akkor még nem énekelhettem, mert félig-meddig változó volt a hangom. De a gimnázium második osztályától ez volt a fő tanszakom, az ének szak. Akkor még mindig dédelgettem azt az álmot, hogy ha befejezem a középiskolát, akkor újfent megpróbálom a pedagógiai pályát.

A gimnáziumban nagyon jó kis csapat volt együtt, mai napig tartó barátságok szövődtek. A bátyám osztályából meg a mi osztályunkból kikerült egy kis társaság, akik némi rendszerességgel együtt voltunk délutánonként, hétvégeken, társasjátékoztunk, kis teázás... – egész más volt akkor a társas együttlét, mint manapság. Egyszóval, jó hangulatú volt a gimnáziumi időszakom is. Volt egy remek osztályfőnököm, aki, ahogy mondtam, a bizonyítványomból egyből rájött, hogy itt mi történt. Ő egy végtelenül gerinces, nagyon-nagyon karakán ember volt, aki aztán '56-ban el is hagyta az országot. Az egyenessége, gerincessége nagyon erősen hatott

rám. És volt egy remek magyartanárom, Kovács tanár úr, aki egy életre megszerettette velem az irodalmat, ami persze addig se volt számomra idegen, mert olvastunk, a verseket nagyon szerettük. Édesanyám is nagy versrajongó volt, Reményik Sándor volt a kedvenc költője. Ennek a remek magyartanáromnak a tanítása nyomán dőlt el bennem, hogy ha leérettségizem, akkor magyar-ének szakos pedagógus szeretnék lenni. Volt még egy középiskolai tanárom, akit nagyon-nagyon szerettem; művészettörténetet tanított, remekül. Olyan összefüggésekkel tanította nekünk a művészettörténetet, amire nem tudom, akkoriban egyáltalán volt-e példa. Hogyha építészetről, festészetről volt szó, akkor mindig megemlítette az akkori irodalmi és zenei nagyságokat, hogy tudjuk a művészetek egészét összefüggéseiben látni. Aztán volt még egy nagyon meghatározó gimnáziumi tanárom, akit mint tanárt annyira nem szerettünk – mármint az óráit –, de végtelen empátiával közelített felénk. Nagyon sok szépet, jót tanultunk tőle. Emberi tartást tanultunk tőle, sőt, még azt is mondom, hogy a fiú-lány kapcsolatok terén is egy kicsit „egyengette” gondolkodásunkat.

A mi családukból senki sem ment el '56-ban

Gimnazista koromban éltem át 1956-ot, ami megrendítő, nagy élmény volt Győrben is. Tény, hogy Győrben különösebb harcok nem voltak, de felbolydult teljes egészében a város. A győri városházának van egy nagy erkélye a város irányában, ott szónokok váltották egymást. Órákat töltöttünk kint, és hallgattuk őket. Aztán hamarosan megindult nyugat felé az áradat, és Győr ebből a szempontból elég frekventált hely volt, mert sokan itt szálltak át a vasútállomáson, és úgy mentek tovább. Voltak olyan barátaink, akik elmentek annak reményében, hogy kint majd tanulhatnak, dolgozhatnak, és az lesz belőlük, amik szeretnének lenni. Mihály bátyámnak is volt olyan osztálytársa, aki elhagyta az országot.

Én még kislány voltam akkor, tizenhat éves, eszembe se jutott volna elmenni, de a fiatalabb bátyámnak megfordult a fejében, hogy ő is elmegy. De nem tette meg ezt a lépést. Édesanyánk, azt hiszem, nagyon elkeseredett volna, ha mi úgy döntünk, hogy elmegyünk. Annyira belénk nevelték szüleink a magyarságtudatot, a hazaszeretetet, hogy ez nekem egyáltalán, de édesanyámnak sem jutott eszébe. Pedig egészen biztos, hogy neki mint özvegy papnének ott kint sokkal jobb sorsa lett volna, mint

itthon volt később. De hát egyrészt kötötte őt édesapánk sírja, másrészt, hogy hűek maradjunk a hazához, a magyarságunkhoz – ezt csak itthon tudjuk megélni. Édesanyámnak annyira a vérében volt a hazaszeretet, hogy mikor évtizedekkel később lehetősége lett volna arra, hogy kimenjen Svájcba egy hónapra egyházi szervezésben nyaralni, ő kijelentette: amíg Erdélyben nem járt, addig nem megy Nyugatra. Csak miután elvittük őt Erdélybe a férjemmel a nyolcvanas években, utána fogadta el a svájci üdülést. Úgyhogy a mi családukból senki sem ment el '56-ban.

Arra emlékszem még, hogy november 4-én, amikor reggel kinéztünk az ablakon, minimális hó fedte a várost, olyan „porcukros” volt a tér előttünk. Egy szovjet tank csöve a konventépületre irányult, és ott állt mellette egy kiskatona. Ez a kép, ez kitörölhetetlenül bennem van.

November 4-e után aztán szigorodott sok minden. 1959-ben érettségiztem, sok mindent a saját bőrömnön éreztem. A KISZ-be nem léptem be, és nem egyedül voltam, aki nem vállalta a KISZ-tagságot. Esetemben képmutatás, hazugság lett volna. Akkor már ott volt a párom, későbbi férjem, aki teológus volt, ő '59-ben végzett, azon a nyáron, amikor én érettségiztem. Nem volt ez titok. Az sem volt titok, hogy templomba járok, aktívan részt veszek az egyházi életben. Ez volt a normális, ez volt a természetes, hogy benne éltünk a gyülekezetben.

Kétszeresen is meghatározó konferencia

1957 nyarán Gyenesdiáson¹¹ volt egy lánykonferencia. Körülbelül kétszázan voltunk, velemkorú, tizennégy-tizennyolc éves lányok, így is hirdették meg: Serdülő Lányok Konferenciája. Ez meghatározó élmény volt az életemben, mert annak ellenére, hogy benne éltünk a gyülekezetben, és a konfirmációm óta olvastam a Szentírást, meg otthon is tartottunk – főleg kisebb koromban – áhítatokat, mégis ez a lánykonferencia tett engem tudatos keresztyénné, az ott hallott igehirdetések, beszélgetések, az ott szerzett hittapasztalatok. Nem szoktam azt mondani, hogy akkor történt a „megtérésem” vagy az „újjászületésem”, de akkor érlelődött meg bennem, hogy mindaz, amit odáig tanultam, hallottam, az életre szólóan fontos, és ettől engem nem tántoríthat el senki.

Nem tudnám már megmondani azt sem, hogy milyen textusok alapján szóltak az igehirdetések, csak azt, hogy nagyon nagy hatással volt ránk. Ott ismertem meg Fabiny Tibor¹² későbbi professzor urat, aki akkor még fiatal gyülekezeti lelkész volt Vas megyében. Ő volt az egyik előadó. Ott volt még Túróczy Zoltán püspök úr – aki nekem Zoltán bácsi volt, mert kislánykorom óta ismertem őt –, és Rác Ernő szakonyi lelkész. A konferencián lehetőség volt arra, hogy személyes beszélgetésre jelentkezzünk a lelkészeknél. Én éppen Tibor bácsihoz kerültem, s akkor elmondtam, hogy mennyire megragadott az ige, mennyire életformáló lett számomra ez a pár nap, ez a szűk hét.

És ami még a sava-borsa volt ennek a konferenciának: ott ismertem meg a későbbi sógornőimet, Zászkaliczky Máriát és Mártát. Már ott barátságot kötöttünk. Nagyon megörültünk egymásnak, mert én tudtam róluk, Zászkaliczkyékról, és ők is tudtak rólam, Itzés Erzsébetről. Leveleket is váltottunk, és annyira jóba lettünk, hogy 1958 nyarán meghívtak a családhoz Fótra. Ez úgy történt, hogy Miskolcon lakott a nagyanyám, aki édesanyámat felnevelte, az egyik nagynéném, meg Balikó Zoltán bácsiék, tehát tulajdonképpen rokonlátogatáson voltunk, és hazafelé jövet megálltunk Pesten. A nővéremék ott laktak, s talán egy-két napot ott töltöttünk náluk. Azt hiszem, egy-két nappal tovább maradtam Pesten, mert belázasodtam, és hogy ne utazzam zsúfolt vonaton, ott maradhattam nővéreméknél. Édesanyám azt is megengedte, mert kikönyörögtem, hogy kilátogathassak Fótra, látogatóba a két újdonsült barátnőmhöz.

Házasság

Az első találkozások leendő férjemmel

1957 szeptemberében ismertem meg Zászkaliczky Pál teológushallgatót egy bakonyi kiránduláson. Szeptember 29-én egy ifjúsági kiránduláson vettem részt; Veszprémből, Győrből, Pestről jöttek fiatalok a Bakonyba, és talán Pápáról is. A kirándulás legvégén, amíg a vonatra vártunk, „hátsó pár előre fuss” játékot játszottunk. És akkor ő megkérdezte tőlem: „Leszel a párom?” – hát lettem a párja, és mi voltunk állítólag azok, akiket mások nem tudtak megfogni. Utána még a vonathoz is odakísért, Mihály bátyám is ott volt velünk, s akkor ott beszélgettünk

valamennyit. Kölcsonösen szimpatikusak voltunk egymásnak. Ezt követően, valamikor télen, talán egy szupplikációs út során járhatott a megyében, és akkor megkeresett minket, de én nem találkoztam vele. Mindezek után jött 1958 nyara, amikor elmehettem Fótra, Pali két nővérét meglátogatni. Talán „gyanútlanul”... Akkor ismét találkoztunk, beszélgettünk, zenét hallgattunk, kölcsönösen érezhettük egymáson, hogy egy hullámhosszon van a gondolkodásunk, a világnézetünk. Mindenesetre a vágy mind a kettőnkben munkálkodhatott, hogy jobban megismerjük a másikat. A látogatás végeztével elbúcsúztam Fóton, a parókián a szülőktől. Pali azt mondta, hogy kikísér engem a vasútállomásra (tudtam, hogy a sógorom várni fog a Nyugati pályaudvaron), s erre mi történik? Pali kikísért engem az állomásra, és felszállt velem a vonatra! Eljött hát velem Budapestig, s ott átadott a sógoromnak. Akkor, ezen a napon tisztáztuk, hogy elindítunk valamiféle kis ismerkedést, levelezés formájában.

Eljött az érettségi ideje, és szerettem volna a Pécsi Pedagógiai Főiskolára jelentkezni magyar-ének szakra. Akkor még három szakosnak is lehetett jelentkezni. Ez azt jelentette volna, hogy általános iskola felső tagozatára képesít a főiskolai diploma. Kacérkodtam azzal, hogy esetleg a történelem szakot is felveszem; szerettem a történelmet, és elég jól tudtam is. Tény az, hogy behívtak az igazgatói irodába, ahol jelen volt, ha jól emlékszem, az igazgató mellett a helyettese és az osztályfőnököm, akik azt mondták, hogy „világnézeti okokból pedagógus pályára nem javasolhatnak”. A felvételi kérvényemet el sem küldték a pedagógiai főiskolára. Összetört bennem ismét a világ, sőt talán még inkább, mert ezt már tizennyolc évesen éltem át. Akkor aztán már nem volt több alternatíva számomra. Mai fejjel már sajnálom és bánom – sőt nem is csak a maival, hanem a korábbi felnőtt fejemmel is –, mert talán az óvónőképzőt kellett volna megpróbálnom. Akkor az is „divatos” volt, hogy képesítés nélkül is el lehetett menni kis faluba tanítani. Aztán levelezőn, munka közben elvégezhettem volna a főiskolát. Ez a megoldás valahogy akkor nem jutott eszünkbe, vagy nem volt hozzá bátorságom... Későbbi férjem se nagyon tudott tanácsot adni.

Leendő férjemmel túl sűrűn nem találkozhattunk, egyrészt a távolság miatt; Pali lekerült '59-ben Balatonszárszóra, első segédlelkészi szolgálati helyére, én pedig Győrben voltam. Másrészt, miután bezárult előttem a pedagógus pálya lehetősége, valamit kezdenem kellett magammal. Attól idegenkedtem, hogy beültessenek egy

irodába, és ott dolgozom. Adódott egy állás: a Fényképész Szövetkezetnél dolgoztam és tanultam, alapfokon megtanultam a műtermi fotózást. Két év után kaptam is egy bizonyítványt, mint fényképész szakmunkás. De hát ezzel sajnos soha semmit nem tudtam kezdeni, talán csak később, egy nagyon rövid időre tudtam ezt a pályát folytatni, ugyanis anyagilag nem volt lehetőségem, hogy egy egész felszerelést vegyek, anélkül meg nem ment. Amikor elvégeztem a tanulmányokat, még másfél évig dolgoztam a szövetkezetben.

Az udvarlás, ismerkedés időszaka a távolság miatt nem volt könnyű. Volt operabérletem Pestre, feljöttünk néha színházba is, Pali is igyekezett, hogy Pesten találkozzunk. Ha tudott, néha meglátogatott Győrben, akkor sétáltunk, beszélgettünk, és persze sokat leveleztünk. Édesanyám nagyon kötődött hozzám – én is anyás voltam –, és talán szerette volna, ha minél tovább a szoknyája mellett maradok, szerette volna kitolni az időt, amikor elkerülök otthonról. Olyannyira, hogy meg is szabta, hogy milyen időközönként levelezhetünk, de ez nem vetett gátat annak, hogy igyekezzünk egymást minél jobban megismerni. Akkor én már egyszer-kétszer elmehettem Fótra, és őszintén mondom, hogy ott egy olyan második családot kaptam, hogy anyósom édesanya, apósom édesapa lett, és apósom arra a rövid időre, amíg találkozhattunk, igazi, melegszívű apapótlék lett számomra. Pali testvéreivel, főleg húgaival testvéri szeretet alakult ki köztünk, később keresztszülők lettek nálunk – aztán mi is náluk –, szóval nem a „kötelező sógornői kapcsolat”, hanem szeretetteljes barátnői-testvéri kapcsolat volt sógornőimmal, végig-végig, Márti sógornőmmel mind a mai napig, Mária sajnos már nem él.

Eljegyzés, házasságkötés

Az eljegyzésünkre 1961 nyarán, a fóti parókián került sor. A mi kis lakásunk Győrben nem lett volna alkalmas egy nagyobb családot vendégül látni, és az is valószínű, hogy a Zászkaliczky-szülők részéről ez egy gesztus volt felénk: ők jobb anyagi helyzetben voltak, jobban meg tudták rendezni az eljegyzési ebédet, mint ahogy az édesanyám tudta volna. Az én családomból édesanyám, a nővérem volt ott a két kislányával, és János öcsém. Sajnos nekem már egy nagyszülőm sem élt akkor, illetve az egyik nagyanyám, Illus mama még élt, de olyan közeli kapcsolatom vele

nem volt. Pali részéről a Blaskovits nagyszülők még éltek, és úgy emlékszem, ott is voltak.

Azt terveztük, hogy a következő év nyarán jó lenne összeházasodni. Egy kicsit azért gondolkodóba estem, hogy édesanyámat magára hagyhatom-e. Hogyha férjhez megyek egy lelkészhez, akkor nyilván ő és vele én is, oda fogunk menni, ahová a püspök helyezi, ahová hívja a gyülekezet, és akkor én anyámtól távol leszek, ő pedig egyedül marad. Szóval volt bennem egy kis bizonytalanság egy rövid időre, de ezt az áldozatot édesanyám sem fogadta volna el. Tehát elmondhatom, hogy egyenes út vezette a kapcsolatunkat a megismerkedéstől a házasságkötésig, ami 1962. augusztus 11-én volt, Márta sógornőméssel közösen.

Esküvőnk egy családi tragédia árnyékolta be. Az esküvő hetében, augusztus hatodikán éppen készültem Győrben a vonatra, hogy Fótra utazzam. Az volt a terv, hogy Fóton a „házi varrónő”, anyósomnak egy barátnője varrja majd meg az esküvői ruhánkat, és Mari nővéremmel bemegyünk Pestre valami fejdísz tenni... tehát az a hét, az a pár nap kell még az esküvőig az előkészületekre. Még nem indultam el otthonról a vonathoz, amikor kaptuk a táviratot. Az állt benne, hogy Pali édesapja aznap reggel meghalt. Én akkor úgy mentem Fótra, hogy azt sem tudtam, akkor most lesz esküvő, vagy nem lesz esküvő. A fiúk, amikor megérkeztem, már címezték a gyászjelentéseket, úgy emlékszem, Sólyom Jenő¹³ teológiai professzornál bent, Pesten. Talán nem is a vőlegényem várt az állomáson. Ez volt hétfői nap, és 11-én, szombaton volt az esküvőnk. Talán egy nagyon rövid ideig, egy pár órán át tartó hezitálás után eldőlt, hogy lesz esküvő, de hát nehéz hét volt, kegyetlenül nehéz.

Én akkor már állástalan voltam, mert Győrben fel kellett számolnom mindent. Nem volt még meg az új helyünk sem, Pali Mendén volt esperesi segédlelkész, ahonnan besegített Fótra. Kistarcsán egy rokon néninek volt egy üres fél lakása, amit megkaptunk. Pali onnan járt motoron Mendére, én pedig ott voltam állástalanul egy darabig, majd Gödöllőn kaptam, egy szövetkezetnél állást. Férjemet december elején lehelyezte a püspök Orosházára. Én Gödöllőre jártam dolgozni Kistarcsáról HÉV-vel. Ott maradtam friss házasként, egyedül. Nagyon nagy áldás volt Fót közelsége. Kistarcsán éltek a Blaskovits nagyszülők (férjem anyai nagyszülei), Pesten a nővérem élt, Mihály bátyám akkor még a Zeneakadémián tanult. Én gyakorlatilag

Kistarcsáról pendliztem Gödöllőre, a munkahelyemre, Fótra, Pestre, aztán Kistarcsára hazamentem aludni. Vándoréletem volt, mert a családhoz ragaszkodtam, egyedül nem szerettem lenni. Sokszor aludtam anyósoméknál Fóton, ott töltöttem esetleg egy-egy hétvégét is.

Visszagondolva minderre, a sok utazás ellenére nagyon áldott időszak volt. Anyósomhoz nagyon közel kerültem, vele tényleg mindenről tudtam beszélgetni: családi ügyekről, hitkérdésekről, volt, hogy elkísértem őt, akár még Pestre is. Szóval igazán meleg és jó kapcsolat volt köztünk, ami csak mélyült ezzel, hogy viszonylag sokat voltunk együtt. A másik áldás, hogy Mari nővéremékhez is elég gyakran bejártam. Ott volt a két kislány, akikre többször kellett vigyáznom. Mari elég gyorsan elkerült otthonról, 1951-ben érettségizett, egy évet tanított, majd Pestre ment. A Képzőművészeti Főiskolára is járt, és elég korán megházasodott. Angyalföldön laktak egy műtermes lakásban, mert a férje festő volt. Mari nővéremmel is többet beszélgettem ez alatt az idő alatt, amíg ezt a „hontalan életet” éltem, többet voltunk együtt, tudtam neki segíteni, ha kellett. És akkor ő hirtelen, fiatalon, 1963 nyarán meghalt. Ha nekem az esküvő után rögtön adódott volna valami lehetőség, és egyből leköltözöm Orosházára, az a „távolság” megmarad a nővérem és köztem. Ez az egy év – így utólag visszanézve mondom –, óriási ajándék volt.

A papnéi hivatás kezdete - Orosháza

Az a tény, hogy papné lettem, abszolút nem volt számomra idegen. Talán azt mondhatom, az Úristen által kijelölt utam volt ez.

Amikor már nehezen bírtuk a kétlaki életet, akkor mindent otthagyva leköltöztem Pali után Orosházára. Férjem Rákóczi-telepen, a város egy külső kerületében kapott kis, kétszobás lakást. Elég mostoha körülmények között kezdtük a közös életünket: a vizet be kellett hozni az udvarról, bár lefolyó már volt a lakásban – előfordult, hogy reggelre befagyott a víz a mosdótálban –, és volt egy kis villanyrezsónk, azon tudtam valamit főzni. Teljes mértékben nem is költöztünk le, mert nem tudtuk, hogy mi lesz férjem sorsa, apósom halála után a fóti utódlás kérdése még bizonytalan volt. Amikor aztán eldőlt, hogy nem férjem kerül Fótra, berendeztük a lakást. Kis, kertes ház volt, ott éltünk egészen 1964 januárjáig. Nekem semmiféle álláslehetőség nem

kínálkozott. Kézimunkáztam, olvastam, főztem, nagyon-nagyon egyhangúan teltek a napok. A gyülekezet életében persze részt vettem. Nyáron ismerős gyerekeket hívtunk meg nyaralni.

Szórványgyülekezetek: Magyarbóly és Mohács

1964 januárjában költöztünk Magyarbólyra, férjem itt kapott új szolgálati helyet. Hetven körül volt a lélekszáma akkor a helybeli gyülekezetnek. A meghirdetett állásra senki nem jelentkezett, csak ő, és tudom, hogy nagyon vágyott arra, hogy önálló lelkeszi szolgálatot végezhesen. Abban az évben már első gyermekünket vártuk. Magyarbólyra kerülésünk izgalmas volt nagyon – mármint a szívemnek-lelkemnek –, de a külső körülmények eleinte nem nagyon kényeztettek el.

Magyarbólyról tulajdonképpen semmit sem tudtunk. Térképen megnéztük: lent van a déli határ mellett. Soha nem jártunk ott, Pécestől délebbre én nem jártam azelőtt, és úgy tudom, férjem sem. Úgy kerültünk oda, hogy azt sem tudtuk, hova megyünk, mert nem volt lehetőségünk előre megnézni, vagy megismerkedni a hellyel. Nehezítette a közlekedést, hogy határsáv¹⁴ volt abban az időben a déli határnál, idegennek csak engedéllyel lehetett bemenni a faluba. Elődünk Magyar László lelkeszi volt és felesége, Ormos Edit, tőlük kaptunk több hosszú ismertető levelet, amiben kicsit a gyülekezetet, a szórványszolgálatot bemutatták. Edit nagyon kedvesen vázolta nekem levélben, hogy milyen a lakás, milyen összetételű a gyülekezet, kikre lehet majd számítani, amikor kisgyerekekünk lesz...

Elég hideg tél volt akkor, havas világ. Férjem korábban elment Magyarbólyba, mint én, hogy körülnézzon, a lakást felfűtse, s amit tud, megtegyen. Bútorainkat teherszállításra adtuk fel Orosházán, és azt meg kellett várni, hogy megérkezzen, elmentünk hát először Pécsre, ahol nagybátyáméknál töltöttem pár napot, amíg Pali lement egy kicsit ismerkedni Magyarbólyra. Egy nagyon aranyos, kedves házaspárnál kapott szállást, mert a parókia még teljesen üres volt. Mikor végre megérkeztek a bútoraink, felültem a vonatra, és Pali után utaztam Magyarbólyba – egyedül. Ültem a vonaton, alig volt rajtam kívül egy-két utas. Emlékszem, volt bennem egy nagy adag szorongás: ismeretlen helyre megyek, messze vagyunk édesanyáinktól (hiszen egyikünknek sem élt már az édesapja), és semmit sem

tudunk a gyülekezetéről azon kívül, hogy nagyrészt kitelepített németajkú közösség¹⁵. Kicsit olyan érzésem volt, hogy na, megyek, a világvége már itt lehet, és nincs tovább.

Pár napig még nekem is ott kellett laknom ennél a kedves házaspárnál, mert a parókián sajnos a legegyszerűbb dolgok sem történtek meg; nem volt tisztasági festés, nagyon rosszul fűthető cserépkályha, piszkos ablakok, betört üvegek fogadtak. Az ablakok között veréb fészkelte. Hónapokig üres volt ugyanis a lelkészlakás. Nagyon lehangoló volt számomra ez az egész, de úgy voltam vele, mint az ószövetségi történetben, amikor Ruth Naóminak azt mondja: „*A te néped az én népem...*” [Ruth 1,16-17]. Mostantól ez lesz a mi népünk, a mi gyülekezetünk, mondtam magamnak, itt kell otthont teremtenünk a születendő gyermekeinknek. Zokszó nélkül elfogadtam Istentől ezt a helyzetet. A költözést nyilván nehezítette a hideg tél, egy nyári költözés esetén talán a gyülekezet is jobban elő tudta volna készíteni a parókiát.

Élet a parókián: megélhetés, gyerekek

Maga a lelkészlakás igazán tágas, elég jó beosztású épület volt, szinte kúria-jellegű, hatalmas nagy kerttel. A templom mellett hársfák, gyönyörű, templomtorony magasságú fenyőfák és néhány gyümölcsfa, amikből persze télen nem sok minden látszott. Vezetékes víz nem volt a házban, kint kerek kút, falusi vécé az udvar végén... még talán azt is mondhatnám, kicsit romantikus íze volt az egésznek. Mikorra sikerült a fészekrakás. Istennek hála, sikerült otthont teremtenünk!

Nem volt könnyű az ottani életünk. Nagy volt a szórvány, egészen az Ormányságig tartott, Siklóssal és két nagyobb településsel: Borjással és Ivándárdával; ezek szintén kitelepített németajkú maradék-gyülekezetek voltak. Néhány Felvidékről áttelepült¹⁶ evangélikus család is élt a gyülekezetünk területén.

1964 nyarán megérkezett az első gyermekünk. Addigra megtörtént a festés, a cserépkályhát is megjavították, így a három tágas, jó szobából kettőt tudtunk bebútorozni, fűteni, lakni. Férjem elég sokat volt távol, motorral járta a szórványgyülekezetet. Az időjárás viszontagságai miatt talán egyszer mulasztott el szolgálatot, amikor egyszerűen nem lehetett motorral a téli, jeges úton közlekedni.

Nehéz volt, hogy sokat voltam egyedül, főleg délutánonként, hiszen a hittanórákat, gyülekezeti alkalmakat délután tartotta, vasárnaponként pedig több helyen is volt istentisztelet. Amíg férjem szórványlelkész volt, én annyit, de annyit vártam, és annyiszor néztem az órám, hogy hazaér-e baj nélkül, és mikor ér haza...

A bevásárlás, a praktikus dolgok intézése vidéken a hatvanas években nem okozott megoldhatatlan nehézséget. A faluban két élelmiszerbolt volt – ott a legszükségesebb dolgokat meg lehetett kapni –, és volt egy cukrászda meg talán két kocsmá. Akkor még létezett úgynevezett tejbegyűjtő, ahol az átszűrt, friss tejet meg lehetett vásárolni. A hús beszerzése már nehezkesebb volt, de a férjem sűrűn járt Siklóásra, így sokszor őrá hárult a bevásárlás: ment a listával és ott mindent meg tudott venni, amit helyben nem kaptunk.

A kert rengeteg munkát, de örömet is adott. Kicsit úgy tekintettünk rá, hogy ha jól gazdálkodunk – főleg férjem, aki Fóton nőtt fel, s némi szakértelemmel is rendelkezett –, akkor jövedelempótlás is lesz, amit ott megtermelünk. A kert... a gyönyörű, nagy diófák, egy csodálatos, piros virágú vadgesztenyefa a parókia udvarán, aztán pár termő gyümölcsfa... Férjem rögtön nekifogott, szőlőt, további gyümölcsfákat telepített, úgyhogy a nyári zöldség-gyümölcs ellátásunkat magunk megtermeltük. Azért nekem ott a nulláról kellett a dolgokat megtanulnom, de nem lett számomra se különösebben terhes munka a kerti tevékenység. Igazán mondhatom, hogy a gyerekeink számára egy kis „paradicsomi kertet” alakítottunk ki az évek során. Volt hinta, homokozó, elvonulhattak, volt, hogy kis tarisznyát pakoltam össze nekik, és vitték a kert végébe, ott letelepedtek, szinte „kirándultak” a kerítésen belül.

Mind a négy gyermekünk a magyarbólyi időnkben született: '64 nyarán Zsuzsanna, '66-ban Pál fiunk, '70-ben Eszter, '73 nyarán pedig Borbála. Ott kezdtek óvodába, iskolába járni. Állásom továbbra sem akadt, de tulajdonképpen kezdetben ezt nem is bántam; az életünk kialakítása, a kert, a gyerekek körüli tevékenység elég jól kitöltötte az életemet. Amíg motorral közlekedett a férjem, ritkán tudtam vele elmenni a távolabbi helyekre, de ha volt valaki, akire a gyerekeket rá tudtam bízni, azért elmentem egy-egy istentiszteletre, szeretetvendégségre, megismerkedni, bemutatkozni a szórványban élő testvéreknek.

Sokat segített az, hogy a közelben, Pécsett (40 km) Balikó Zoltán anyai nagybátyám volt a lelkész, akizhez bármikor bemehettünk, ha gondunk volt. Első két gyermekünk, Zsuzsó és Palkó megszületését is ott, Zoli bácsiéknál vártam be, mert Magyarbólyról nem lett volna egyszerű berohanni a klinikára, és akkor még csak motorunk volt. A két kisebbik gyerekünk, Eszter és Borsi már Siklóson született. Egy egyházmegyében (a Tolna-Baranyai Egyházmegyében) voltunk Lakner Aladár sógoromékkal is, sógornőmmel-barátnőmmel, Mártával, úgyhogy a férjem tulajdonképpen havonta találkozott Aladárral és Zoltán bácsival a Lelkészi Munkaközösség alkalmain.

Amint a gyerekeink óvodába-iskolába kezdtek járni, tágult az ismeretségi körünk is. Szerencsére mind jól megtalálták a helyüket az iskolában, lelkész édesapjuk miatt semmiféle hátrányt nem szenvedtek. Ügyesek, szorgalmasak voltak, jól tanultak, foglalkoztatták is őket különféle programokon. Szereplések, versmondó verseny is mindig adódott. Érdekes eset volt, amikor Zsuzsó lányunknak úgynevezett „névadó ünnepségen” verset kellett volna mondania. Ekkor a férjem szólt a magyar szakos tanárnak, hogy hát ezt talán mégsem, egy papgyerek névadó ünnepségen ne mondjon verset, és akkor bocsánatot kért a pedagógus, mondván, ő erre nem is gondolt, és ez természetes.

A gyerekeink mindig is barátkozóak, nyitottak voltak, vonzották a gyerektársaságot. Sokszor volt vendéggyerek a parókián, osztálytárs, barát, játszópajtás. Nyaranta rokongyerekeket nyaraltattunk, és általában nagyon jól érezték magukat: indiánosdit játszhattak a fiúk, vesszőparipát csináltunk nekik, és nyargalászhattak a kertben. Amennyire rajtunk múlt, szép, tartalmas gyerekkoruk volt a gyerekeinknek ott a magyarbólyi parókián.

Édesanyám mindeközben továbbra is Győrben élt, anyósom pedig Mária sógornőmmel Fóton. Ha csak lehetett, meglátogattak minket. Amikor eltörölték a határsáv-engedélyt, könnyebben jöttek a rokonok is. Nem voltunk messze Harkánytól, és Harkányfürdő elég felkapott hely volt már akkor is. Abban az időben már nem voltunk annyira elszigeteltek, főleg a nyári hónapok teltek mozgalmasan. Jövedelem-kiegészítésnek ott volt a nagy kert, fekete ribizlit termelt a férjem eladásra, s részint ebből mindig meg tudtunk valamit vásárolni, ami előrelépés volt, illetve a nyaralás költségeinek előteremtéséhez segítséget jelentett.

Szórványlelkészek

A faluban három lelkész volt: az evangélikus lelkész a maga kicsi, kitelepített gyülekezetével, a református lelkész – ők a feleségével valamivel idősebbek voltak, mint mi, és nagyon jó, testvéri kapcsolatot sikerült kialakítanunk. És volt egy szerb ortodox pópa, ő már idősebb volt, de vele is nagyon jó, baráti, testvéri, szolgatársi kapcsolat született. Én főleg a református papnéval tudtam összebarátkozni, meg a postamester feleségével, akiről kiderült, hogy az anyósomnak a cinkotai képzőben iskolatársa volt. Ő koránál fogva a gyerekeim mellett egyfajta pótnagymamai szerepet töltött be. És nagyon jó baráti kapcsolatot tudunk kialakítani a siklói felügyelőékkel, akik szintén idősebbek voltak: egy gyermektelen házaspár, Bakó Géza bácsi tüdőgyógyász főorvos és felesége. Simor Ferenc állatorvos és felesége is legszűkebb baráti körünkbe tartozott, nekik a mi gyerekeinkkel hasonló korú gyerekeik voltak. Fontosak voltak számunkra ezek a baráti, testvéri kapcsolatok. Volt a faluban két idősebb pedagógus hölgy, akik kézimunka-szakkört szerveztek, összegyűjtötték a ráérő asszonyokat, szabni-varrni tanították őket. Engem is hívtak, ez kellemes közösségi alkalom volt, éreztem, hogy befogadtak a magyarbólyiak.

Azt is elmondom, hogy a református lelkészek meg a szerb ortodox pópáék is nehéz anyagi körülmények között éltek. Mi sem sokkal könnyebben. Ők másodállást vállaltak a helyi térszben: a református lelkész anyagbeszerző volt, az ortodox pópa meg, ha jól emlékszem, pénztáros. Férjem a parókiabeli kerti, gyümölcsstermesztési „másodállása” mellett néha besegített állatorvos barátainknak Villányban és Siklóson, akik megkérték, hogy a kötelező baromfioltás idején segédkezzen. Ez azt jelentette, hogy mondjuk, egy héten keresztül hajnalok hajnalán felkelt, elment az állatorvossal, segített neki az oltásban, aztán hazajött, és otthon folytatta tovább a feladatai elvégzését. Mindez a lelkészi munkájában egyáltalán nem akadályozta, hiszen a nap nagyobb része megmaradt a gyülekezeti és egyéb feladatokra.

A szórványpapnénak – ahogy persze a szórványpapnak is – különleges a helyzete. Nem tud úgy benne élni a gyülekezetben, mint az „egy tömbben élő” evangélikus gyülekezetek papnéja... De azért nagyon változatos volt az életem. Más embereket ismertem meg Siklóson, másokat Ivándárdán, másokat Borjádán. És igazán mondom, hogy a kezdeti tartózkodás után ezek a gyülekezetek megismertek, elfogadtak, megszerettek bennünket.

Az életünket az is színesítette, hogy bőven adódtak vendégszolgálatok. Hozzánk is jöttek, a férjem is utazott a lelkész kollégák meghívására. Minden évben volt szupplikáció¹⁷ nálunk a gyülekezetben, és a teológushallgatók mellett vendég igehirdetőket is fogadtunk böjtből, adventben. Három-négy napig nálunk laktak ilyenkor. A lelkészek nagyokat beszélgettek napközben, ismerkedtek a mi családjunkkal, mi egy kicsit jobban megismertük az egyházmegyében élő lelkészeket. Messzebről is hívott férjem vendéglelkészt, és ő is elment pár napra, ha hívták. Ilyenkor igyekeztünk úgy szervezni az életünket, hogy valaki a családból leutazott hozzám, és ott volt velem. Bár volt orvos Magyarbólyon – éppen a parókiával szemben lakott a szintén négygyerekes orvos család, és ez komoly biztonságérzetet adott –, de ha valami hirtelen probléma adódott, hogy ne legyek egyedül a kisgyerekekkel, lejött édesanyám vagy anyósom azokra a napokra.

Munkába állás

1969 kora tavasza volt, amikor végre nekem is adódott munkalehetőségem, még hozzá nagyon érdekes módon. A bólyi takarékszövetkezet elnöknője, Botló Etelka Felvidékről települt át annak idején, és Győrben nálunk lakott. Később lekerült Baranyába, és megtudta, hogy Magyarbólyon a Beremendi Takarékszövetkezet kirendeltséget szeretne létrehozni. Ez a drága, aranyos Etelka rám gondolt. Sikerült is neki engem oda beszerveznie úgy, hogy közbenjáró volt a Beremendi Takarékszövetkezet elnökénél, főkönyvelőjénél az érdekeimben. A munkavállalás eléggé átszervezte az életünket, bár igaz, hogy csak négyórás voltam, és csak délelőtt dolgoztam. Délután, amikor a férjem útra kelt a szórvány-utakra, akkor én már otthon lehettem, együtt megebédeltünk, aztán mikor elment, végeztem tovább a feladatokat a gyerekek mellett, s a háztartást. Nagyon jó indulás volt ez nekem ennyi év után. Elvégeztem több könyvelői tanfolyamot meg egy gazdasági ügyvezetői tanfolyamot Pécsen, ami később feljogosított arra, hogy ezt a kirendeltséget vezetőként irányítsam.

1970 őszén megszületett harmadik gyermekünk, Eszter, akkor szülési szabadságra mentem, és még le sem járt a szülési szabadságom, amikor Borsi lányunk megszületett. 1973 nyarán volt egy-két nehezebb hónapunk, mert egyik korábbi

munkatársam megbetegedett, és nem tudott visszaállni a munkába, én pedig már közel voltam az augusztusi szüléshez. Ekkor férjem átmenetileg átvette az én feladatokat ebben a bizonyos szövetkezeti kirendeltségben, de csak azért vállalhatta, mert nem zavarta a lelkészi szolgálata ellátását. Megtanulta a munkát, és még valamennyi pluszjövedelemhez is jutottunk. Nehéz volt ez annyiból, hogy délelőtt bent volt az irodában pár órát, délután indult a szórványokba, én pedig otthon voltam egyedül a gyerekekkel. Ha jól emlékszem, még 1967 tavaszán sikerült a gyülekezetnek autót vennie. Ez nagyon megkönnyítette férjemnek a szolgálatát, és lehetőséget adott arra, hogy én és a gyerekek is vele tartsunk egy-egy istentiszteletre, szeretetvendégségre Siklóstra, vagy egy nagyobb ünnepre, esküvőkre el tudunk menni családotól Borjádra, Ivándárdára.

A gyerekek Siklóstra jártak zeneiskolába, a református lelkész és a férjem felváltva szállították őket. Ekkor már Kovács Emil volt a református lelkész és felesége, Hajnalka. Az ő gyerekeik is nagyjából olyan korúak voltak, mint a mieink. Egyik héten az egyik apuka vitte be a gyerekeket a zeneiskolába, „megpakolta az autót”, a másik héten a másik édesapa.

Mohács – gyülekezetbeli életünk legszebb időszaka

Közel tizenöt évet éltünk így Magyarbólyon, a falu ez idő alatt nagyon a szívünkhöz nőtt. A gyerekeink ott cseperedtek fel. Mondjam azt, hogy sírva hagytuk el a magyarbólyi parókiát? Férjem megnövekedett szolgálati területre kapott felkérést, ami részben a korábbi szórványok megtartását is jelentette, új lakóhelyen folytattuk az életünket. Nagyon szép, új parókia várt bennünket, ami akkor épült fel – igaz, a magyarbólyi parókiát az ott töltött éveink alatt sikerült modernizálni annyira, hogy volt vízvezeték, megnagyobbítottuk egy lakható szobával, tehát egy felújított parókiát hagytunk ott.

1978 tavaszán iktatták be férjemet a mohácsi parókus lelkészi állásba. Ekkor már épült a mohácsi parókia is. Odakerülésünk előzménye, hogy Ormos Elek bácsi, aki több évtizedig volt mohácsi lelkész, nyugdíjba ment, s férjemet hívták meg utódjául. A váltásba Káldi Zoltán¹⁸ püspök is beleegyezett. Ez azonban azt jelentette, hogy férjem az egész magyarbóly-siklósi gyülekezetért „vitte magával” Mohácsra. Ha

nem is a duplájára nőtt a gyülekezet területe, de egész Dél-Baranya hozzá tartozott még az Ormánságig egy része is.

Mohácson azért kellett parókiát építeni, mert Ormos Elekék a saját otthonukban laktak, a templom egyik oldalán. A másik oldalon volt a kert, az épülő lelkészlakás tervét nagyon szépen a templomhoz igazították. Maga a parókia kilenc hónap alatt felépült, '78 novemberében már be is költöztünk a vadonatúj házba. Zsuzsó lányunk gimnazista volt, ő már a mohácsi gimnáziumban kezdte el a tanulmányait, a többi gyermekünknek viszont iskolát kellett váltaniuk. Megváltozott az életünk. Mohács először is város volt. Én, mint valamikor városi lány, nem bántam ezt a változást, főleg azért, mert nehezemre esett volna, ha a gyerekeinket sorban kollégiumba kell adnunk. De hát így helyben el tudták végezni a gimnáziumot. Ez is jó volt, és kitágult egy kicsit a világ számunkra. A gyerekeinket simán átvették az iskolákba, ének-zene tagozatos általános iskolába jártak a kisebbek.

Ormos Elek bácsiék nagy-nagy szeretettel fogadtak bennünket, a gyülekezet is, s nekünk hamar a szívünkhöz nőttek a mohácsiak. Szerencsére engem minden gond nélkül átvett a mohácsi takarékszövetkezet, s folytattam a munkámat. Hatórás állásom volt, a gyerekek miatt nem akartam hosszabb munkaidőt vállalni. Kialakult egy jó ritmusú élet a számunkra, meg a gyülekezetben is, mert a férjem nagyon precízen felépítette a heti munkarendjét. A délelőttöket – ha nem volt temetés vagy beteglátogatás – otthon töltötte az irodában szolgálatra készüléssel és irodai munkával, és délután indult útnak a szórványba, csakúgy, mint Magyarbólyon. Közben teljesen elhasználódott a szolgálati Trabant, ugyanis rengeteget fuvarozott vele férjem építőanyagot. Mohácsra kerülésünk után kapott egy új szolgálati autót, egy Wartburgot, ami már fűthető volt, lényegesen kényelmesebb a szolgálati utakra. De hát így is a Mohács-Siklós távolság egy óra autóút volt. Havonta talán egy vasárnap volt, amikor nem tudta úgy beosztani a menetrendjét, hogy otthon ebédeljen, akkor szendvicses ebéd volt számára, és úgy emlékszem, hogy a sátoros ünnepek másodnapja volt még ilyen, hogy nem tudott velünk ebédelni.

Szórvány-papnéként több mindent meg kellett tanulnom. Elsősorban én voltam a gyerekekkel délután, esténként. De ezt is el tudtuk fogadni, hiszen férjem szerette a

szórvány-lelkészi szolgálatot. A legérdekesebbek a szentesték voltak, amikor kora délután elment, a mohácsin kívül két helyen is tartott istentiszteletet. A karácsonyfadíszítést általában egyedül csináltam, mert csak későn, a készre ért haza, sokszor hullafáradtan. A gyerekeink már nagyon várták a gyertyagyújtást, de természetesen megvártuk ezzel édesapjukat.

Mohácson volt egy nagyon jó bibliaóras közösség, ezeken az alkalmakon én is mindig részt vettem. Én inkább családokat látogattam, ha például kisgyerek született valahol, oda igyekeztem eljutni, vagy idősebb, magányos embereket meglátogatni. Segítség volt férjemnek, hogy Ormos Elek bácsi ott volt nyugdíjasként, ha helyettesíteni kellett, vagy „beugrani”, akkor számíthattunk rá, ő pedig szeretettel és örömmel vállalta. Volt egy ökumenikus társaság is, korunkbeli házaspárok. Magyarbólyon is voltak ökumenikus alkalmaink a januári imahéten, Mohácson pedig ez még jobban kiteljesedett, egészen különleges, szép alkalmak voltak. Ennek köszönhetően más felekezetekből is voltak olyanok, akikkel komoly baráti, testvéri kapcsolatot tudtuk ápolni. S a helyi lelkészek igazán jóban voltak egymással. Azt szoktam mondani: ahogy kisgyerekkoromnak a Nádorvárosban eltöltött két év volt a legszebb ideje, úgy a gyülekezetbeli életünknek a Mohácson eltöltött öt év volt számomra a legszebb időszaka.

Teológiai tanulmányok – lehettem volna hitoktató

Két évtizeden át volt férjem szórványlelkész. Ez a Magyarbóly-siklós-mohácsi terület az ország legnagyobb szórványterülete volt abban az időben, amit egy lelkész látott el. Mindez, a rengeteg utazással járó munka, no meg az építkezés nyomot hagyta férjem egészségi állapotában. Szívritmus-zavarok jelentkeztek nála, így merült fel az a gondolat, hogy talán tovább kellene lépünk, de nem tettünk lépéseket ebben az irányban. Szó volt arról, hogy Mohácshoz csatolnak még néhány falunyi területet.

A Teológián ekkor már folyt a levelező képzés. Már éppen a második garnitúra kezdhette el a három évet, amikor lejött egy teológusnapra Fabiny Tibor professzor egy csapat teológussal. Én őt nagyon régről ismertem, első találkozásunk 1957-ben volt, aztán később is találkoztunk. Fabiny professzor belelkesített, hogy jelentkezsem

a teológián a levelező képzésre, és meg is tettem azt. Nagyon meleg, testvéri szeretettel biztatott. Volt ugyanis egy olyan gondolatunk, hogy ha Mohácson maradunk, akkor a tanulmányok elvégzése után segíteni tudok férjemnek a gyerek-munkában, hitoktatásban. Mindenféle előképzés nélkül ezt nem akartam vállalni. Fabiny Tibor és apósom, id. Zászkaliczky Pál az evangelizációs munkában komoly munkatársak voltak, innen eredt, hogy a professzor nagyon szerette a Zászkaliczky-családot. A bátyámmal, Gáborral pedig a vasi egyházmegyében lelkész kollégák voltak, tehát ismerte a mi családukat is. A szándék, hogy hitoktató legyek Mohácson, tehát megvolt, de az élet úgy hozta, hogy a képzést nem onnan végeztem; már Cegléden voltunk, amikor befejeztem. Havonta egy hétvégén voltak konzultációk, szívesen, nagy örömmel csináltam. Éppen Tibor tantárgyát, az egyháztörténetet szerettem nagyon, és érdekelt az egész teológiai képzés is. Nagyon jó csapat verődött össze abban az évfolyamban! A három éves képzés után gyülekezeti munkatársi képesítést szereztem, de – mivel akkor még nem volt annyira szigorú az iskolai hitoktatás, hogy ki végezheti –, a végzettségem gyerek-munkára is jogosított, tehát hittanórákat is tarthattam volna. Én egész életemben pedagógus szerettem volna lenni, így ezt is gyakorolhattam volna hitoktatóként.

Cegléd

1983 őszén Ceglédre kerültünk. Az elődünket meghívták Szegedre, és valahogy összetalálkozott a gyülekezet hívása és Káldy püspök¹⁹ küldő szándéka. 1983-ban ugyanis már szerveződött a Lutheránus Világszövetség 1984-es budapesti világgyűlése. Káldy püspök akkor már tudta, hogy kit fog Ceglédre küldeni a vendégek közül: egy norvég püspököt, aki Ordass Lajosnak²⁰ jó barátja volt. Szerintem lehetett ebben egy olyan szándék, hogy Zászkaliczky kerüljön Ceglédre, amely valamikor Ordass püspök gyülekezete volt. Így kerültünk tehát Ceglédre.

Megisméltődött, ami korábban: nem ismertem a ceglédi parókiát, talán ha egyszer jártam ott korábban. A szép, modern mohácsi parókiánk után Cegléd visszalépés volt: öreg épület, meglehetősen lelakottan, összeszorult a szívem, amikor megláttam. Komoly nagytakarítási, felújítási munkálatokat kellett végeznünk. Nem volt egyszerű tudomásul vennem, hogy megint új helyre kerülünk, amikor Mohácson annyira teljes

volt az életünk. De hát annak idején, amikor még jegyesek voltunk, de már tudtuk, hogy összetartozunk, akkor vőlegényem azt mondta: szeretné, ha elfogadnám egy életre, hogy számára mindig a gyülekezet és a szolgálat lesz az első, és csak aztán a család.

Cegléden könnyebb volt a szolgálat, nem volt annyi szórvány, nem kellett egy-egy istentiszteleti helyre vagy egy-két hittanos gyerekért száz-százhusz kilométert autózni férjemnek. Tapiószele és Farnos gyülekezeteit gondozta. Tápiószelén egy egészen kicsi gyülekezet volt, Farnoson viszont jó létszámú, összetartó, melegszívű falusi közösség.

Gyerekeink akkor már nagyobbak voltak, többször el tudtam menni férjemmel vidékre is. Zsuzsó lányunk elsőéves egyetemista volt, Palkó fiunkat az utolsó gimnáziumi évre Mohácson hagytuk, ahol remek utódja lett férjemnek, és Palkó náluk lakhatott. Szinte a fiuként szerették. Aztán ő is egyetemre került. A két kisebb lányunknak újabb kihívás volt az iskolaváltás, de Cegléden ismét ének-zenei általános iskolába kerülhettek. Nekem álláslehetőségem megint nem adódott egy darabig, aztán a városi könyvtárban kaptam adminisztrációs állást. Ekkor már nyolcórás munkát vállaltam, nem is lehetett volna rövidebbet. Bár annak idején megfogadtam, hogy amíg a legkisebb gyermekem is ki nem járja a nyolcadik osztályt, addig hatórásnál hosszabb munkaidejű munkát nem vállalok el, de ott egyszerűen nem volt más lehetőségem. Szerencsére nagyon közel volt a munkahelyem, ebédszünetben haza szaladhattam.

Ekkorra, a nyolcvanas évek közepére-végére már nagyon sokan átjöttek Erdélyből Magyarországra. Ideiglenesen áttelepültek, vagy végleges letelepedést kaptak. Férjem nagy-nagy szeretettel fordult az erdélyiek felé. Sikerült összegyűjtenie gyerekcsapatokat nyári táboroztatásra, ezt a szolgálatot nagy lelkesedéssel végezte. Emellett azt is fontosnak tartotta, hogy a hazai gyülekezetekkel megismertesse a határon túli magyar életet, a magyarságot, az evangélikus testvéreket. Korábban erre nem volt lehetőség. 1989 után már sokkal bátrabban lehetett erre vállalkozni. Férjem a farmosi és a ceglédi gyülekezetnek szervezett erdélyi utat, felvidéki utat, ezek mind nagyon jól sikerültek, és összekovácsolták a gyülekezeteket, a híveket. A gyerekeink

is jöttek velünk, amikor csak tudtak. Meggyőződésem, hogy hasznára volt ez a lelkészcsaládnak is és a gyülekezetnek is, hogy együtt szereztünk különféle élményeket.

Érdekes fejleménye – és a későbbi életünk szempontjából nagy jelentőségű fordulata – volt férjem ceglédi szolgálatának, hogy felkérést kapott: a Cegléden állomásozó katonasághoz behívott úgynevezett elő-felvételis teológusok gondozására. A helyi laktanyába kellett bejárnia konzultációra. Nagy odaadással, szeretettel, gondosan felkészülve csinálta hónapról-hónapra, nekem pedig, mint háziasszonynak, az volt a feladatom, hogy a Teológiáról ezekre az alkalmakra érkezett professzorokat meghívjuk ebédre, kávézásra, beszélgetésre. Ezek hasznos és jó, egymást megismerő alkalmaknak bizonyultak. Meggyőződésem, hogy ezek a találkozások, a professzorokkal családi körben eltöltött idők indították el aztán azt a gondolatot a teológiai tanári karban, hogy férjemet meghívják a budapesti Teológus Otthon vezetésére.

Az alberti szeretetotthon

Közben az én életem is új fordulatot vett. Újfént állást változtattam, mégpedig elég érdekes módon. Az alberti szeretetotthon igazgató lelkésze, Roszík Mihály²¹ megkeresett, hogy vállaljam el az intézmény vezetését. Felesége, aki munkatársa volt, nyugdíjba ment, s szüksége volt a munkámra. Akkor már levelező hallgató voltam a Teológián, és megerősödött az elhívásom, hogy egyházi szolgálatba álljak. Tépelődés, kis hezitálás után elvállaltam ezt az állást. Eleinte buszon jártam ki Albertibe, majd jogosítványt szereztem, és egy szolgálati Trabantunkkal közlekedtem Cegléd és Alberti között. Elég vegyes összetételű volt az alberti szeretetotthon lakótársasága. Igyekeztem belevetni magamat a szolgálatba, megismerni az ott élő idős hölgyeket (mert talán csak egy férfi gondozottunk volt a körülbelül harminc lakó között). Élt ott özvegy papné, valamikori kántortanító felesége, pedagógus, de voltak egyszerű falusi asszonyok is a lakók között.

Elég összetett munka volt, bár egészségügyi feladatokat nem kellett ellátnom; volt ápolónő és betanított dolgozók, akik el tudták látni az időseket. A gazdasági

tevékenységek összefogása lett volna a feladatom, gondoltam én, továbbá beszélgetni az idősekkel, munkatársakkal, beosztásokat készíteni, konyhai feladatokat felügyelni, az étrendet megbeszélni, stb.

Szűk másfél évet dolgoztam az alberti otthonban, tehát sajnos nem tartott sokáig, és erre elég keserűen gondolok vissza. Idővel kiderült, hogy szinte mindenben más elképzelése volt az otthonigazgató lelkésznek, mint nekem. Ebből a nézetkülönbségből támadt egy elég viharos beszélgetés közöttünk, amit a lelkész úr nem fogadott szívesen, és az lett a vége, hogy felmondott nekem. Olyan elutasító volt, és olyan haraggal tette ezt, hogy szinte egyik napról a másikra megvonta a fizetésem, felmondta az állásomat, felmondási idő sem volt. Ott maradtam megint állás, jövedelem nélkül. Ekkor egy jogász ismerősömhöz fordultam, hogy mitévő legyek. Azt javasolta, forduljak munkaügyi bírósághoz, amit meg is tettem, de tulajdonképpen restelltem és szégyelltem. Az egyházi munkaügyi bíróság tehetetlen volt, ezért világi munkaügyi bírósághoz kellett fordulnom. Nekem adtak igazat, s úgy rendeződött a helyzetem, hogy a munkáltatónak ki kellett fizetnie munkabéremet a felmondási időre, három hónapra. Ennyi méltányosságban volt részem.

Sarepta

Minden csalódás és pofon ellenére úgy éreztem, hogy szívesen maradnék egyházi szolgálatban. Részt vettem mint diakóniai munkás – mert akkor már ebbe a kategóriába tartoztam – egy gyenesdiási konferencián, és ott találkoztam Csizmazia Sándor²² lelkésszel, aki a Sarepta Budai Szeretetotthon²³ igazgató lelkésze volt. Elmondtam neki az alberti történetet, és hogy szívesen dolgoznék diakóniai munkatársként az egyházban. Csizmazia Sándor lehetővé tette, hogy megkezdjem a munkát a Sareptában, természetesen nem otthonvezetői állásban. Az öregosztályt bízták rám. Mindezt Ceglédről bejárva nem volt egyszerű végigcsinálni, de nagyon megértően úgy alakították ki a munkakörömet és a munkaidőmet, hogy minden másnap mentem csak be Ceglédről. Ilyenkor reggel fél nyolcra kellett kiérnem Hűvösvölgybe, és este hétig dolgoztam. A munkanapom másfél órás utazást jelentett reggel, másfél órás utazást este, de inkább kétórásat. Vonat, aztán Kőbánya-Kispesten a metró, átszállás a Deák téren, az akkori Moszkva térről pedig ki Hűvösvölgybe. Három-négy évig ment ez az utazgatás, de elmondhatom, hogy

örömmel csináltam. Úgy éreztem, az öregek megszerettek, és ők is egészen közel kerültek a szívemhez. A Sareptában egészségügyi feladatokat is el kellett látnom, de beletanultam, megcsináltam. Albertit annak idején azért mertem elvállalni, mert volt már valamennyi teológiai végzettségem, volt vezetői képzésem. A budai szeretetotthonban viszont lehetőségem nyílt arra is, hogy hetente egyszer én tarthassam a reggeli áhítatot.

Mindez a ceglédi éveink során történt. Férjem elfogadta, hogy szívesen dolgozom továbbra is egyházi szolgálatban, diakóniai munkában. Azok a napok, amikor a Sareptában voltam reggeltől estig, nagyobb terhet róttak rá is, és a két kisebb lányunknak is önállósodniuk kellett. Nagyon jó volt, hogy a szombatokat, vasárnapokat otthon tölthettem, így a munka a gyülekezetben való részvételemet sem zavarta meg.

1989-ben férjem lehetőséget kapott, hogy ösztöndíjjal három hónapra Bielefeldbe menjen tanulni a bétheli teológiai főiskolára. Ez alatt az idő alatt, hogy ne kelljen helyettes keresnünk, én végeztem a szolgálatokat: megtartottam a bibliaórákat, és olyan vasárnapokon, amikor nem volt úrvacsoraosztás, én prédikáltam. A liturgiát nem az oltártérből végeztem, de a szószékre felmentem. A temetéseken és az úrvacsorai istentiszteleteken helyettes lelkész szolgált. Örömet jelentett számomra az igeszolgálatok ellátása, szívesen készültem, izgultam... A hívek hűségesen jöttek a templomba, talán nagyot nem „ártottam” a ceglédi gyülekezetnek. Azóta még jobban becsülöm a családos lelkésznőket.

Budapest, Evangélikus Teológusotthon

Ahogy említettem, Cegléden kezdett formálódni következő szolgálati helyünk. A laktanyába, a kiskatonákhoz érkező teológiai professzorokat, ha nem kellett visszasietniük Budapestre, a találkozás után megebédeltettük. Esetenként órákig beszélgettünk családi körben, így jobban megismertek bennünket, s ez alakíthatta ki a teológiai tanári karban az elhatározást, hogy férjemet hívják meg a Teológus Otthon igazgató lelkészének. A hallgatók részéről kezdetben ellenállás volt, egy-két meredek kérdés is elhangzott férjem felé a teológusok részéről, miközben a teológiai tanárok egyhangúlag hívták őt, s alkalmasnak találták a szolgálatra. Férjem soha,

semmiféle szélsőséges teológiai irányzathoz nem csatlakozott. A teológusok kezdeti „forradalmi mozgalma” aztán lecsillapodott, a közös beszélgetések nyomán megnyugodtak, és végül elfogadták férjem otthonigazgatói beiktatását.

Az 1990-'91-es tanévet tehát már a Teológus Otthonban kezdtük. Egyik-másik teológiai tanár részéről igazi öröm és befogadó szeretet várt bennünket, elsősorban Fabiny Tibort, Cserhádi Sándort²⁴ említem név szerint. Dr. Muntag Andor²⁵ professzor volt akkor a dékán, ő teljes mértékben a férjemre bízta, hogyan alakítja ki az otthon életét. Férjemnek az volt a szándéka, hogy valóban egy igazi, otthonos légkörű, családias lelkületű kollégium legyen a Teológus Otthon. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az első pillanattól fogva éreztünk egyfajta „ellenszelet”. Éreztük azt is, hogy nem mindenki lelkesedik és örül annak, hogy a férjem a Teológus Otthon vezetését elvállalta. Az ellenszelet én mint feleség tulajdonképpen egész végig éreztem, és mindvégig keserűséget okozott. Sőt tudom, hogy a férjem sem tudta – ritka esetek kivételével – olyan igazán felszabadultan csinálni a munkát, holott ő ezt igazán szeretettel, szívvel-lélekkel vállalta.

Ahhoz, hogy a Teológus Otthon igazi, melegséggel teli, otthonos kollégiummá legyen, kellett az én segítségem is, ezért a tanári kar beleegyezésével és hozzájárulásával a munkatársam lettem, holott nekem a budai szeretetotthonba való közlekedésem Zuglóból sokkal egyszerűbb és könnyebb volt, mint korábban Ceglédről. Hogy segítsek férjemnek, otthagytam a Sareptát, és a munkatársam lettem, egyebek mellett azért, hogy neki ne kelljen foglalkoznia az ottani személyzettel, a konyhai dolgozókkal, takarítószemélyzettel. Egy kicsit csinosítani is akartuk a szobákat. Háromemeletes épületről volt szó, körülbelül 90 hallgató lakott a kollégiumban ebben az időben.

Egyszóval a „Hausfrau” [*háziasszonyi*] feladat lett az enyém, amit odaadással végeztem. Hamarosan kialakult egy jó gárda a konyhai dolgozók között, sikerült úgy szervezni a heti étrendet, a bevásárlást, hogy mindig legyen elég tartalék a kamrában. Ha élelmiszer-, terményadományt kaptunk a gyülekezetektől – és ez rendszeresen előfordult –, akkor nekem kellett precízen vezetnem, hogy miből mennyi érkezett. A beérkezett dolgokat is könyvelni kellett, és azt is, amit naponta felhasználtunk. Amellett a dolgozókat beosztani, gondoskodni, hogy mindig kész

legyen a nagytakarítás, szóval, hogy flottul menjen az élet. Havonta kétszer hét végén az Otthonban maradt 20-30 hallgató számára én főztem. Nem csak a tanév idejére terjedt ki a munkám: ha nyári konferenciák vagy posztgraduális képzés folyt, vagy a hitoktatók továbbképzése, akkor is helyt kellett állnom. Ha hazai vagy külföldi vendégek jöttek – volt vendégszoba is az Otthonban –, az ő fogadásuk is az én munkakörömhöz tartozott.

Azt is el kell mondanom, hogy ottlétünk évei alatt időnként egyfajta bizalmatlanságot éreztünk a diákok részéről is. Olyan érzésem volt, hogy valaki szólt a diákoknak, hogy bizonyos „kényes dolgokra” kérdezzenek rá, például arra, hogy ha mi benn étkezünk a Teológus Otthonban, kifizetjük-e az ebédünk árát. Természetesen mindig rendeztük. Vagy: egyik keresztfiunk, aki egyetemista volt, és nem kapott Pesten kollégiumi helyet, az albérlet pedig nagyon drága volt, egy fél tanévet az Otthonban töltött, de tudott erről a tanár kar is, mert ilyesmit nem intézett egyedül a férjem, a dékánnal megbeszélte. És akkor megkérdezték tőlünk, hogy vajon a keresztfiunk után fizetünk-e otthondíjat. Meg kellett nyugtatnom a kedves érdeklődőt, hogy nem mi, hanem a nagymamája fizeti ki azt rendszeresen. Természetesen reggelit nálunk, a családban evett, nem a teológusokkal együtt, de mindig mindent elrendeztünk anyagilag, tehát ilyen vád nem érhetett bennünket. De ezek az esetek azért keserítették az életünket, amin igyekeztünk felülkerekedni.

Hogy az átélt élményekre térjek: férjem számára nagy-nagy örömet jelentettek a nagyheti passió-körutak a magyarországi gyülekezetekben. Nagyon fontosnak tartotta azt is, hogy ahogy a családját, korábbi gyülekezeteit, úgy a teológusokat is elvigye a határon túlra: Erdélybe, Felvidékre, Délvidékre. Több olyan teológus volt, aki akkor járt először életében Erdélyben, és nem győzött hálálkodni Palinak, hogy kinyitotta számára a világot arrafelé is, és megismerkedhetett a határon túli gyülekezetek életével.

1996. szeptember 1-jével nyugdíjba mentem. Azon a tavaszon töltöttem be az ötvenötödik évemet, és még abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy ezt ebben az életkorban megtehettem. 1996 őszén három unokám is született a három házas gyerekünknél, így rám immár nagymamaként nagy szükség volt.

Ekkor új munkatársat kapott a Teológus Otthon, egy utódot, akit pályázat vagy elbeszélgetés útján választottak ki. Nem volt szerencsés helyzet, hogy én ott laktam, ő pedig már munkába állt. A konyhai dolgozók nehezen fogadták el az új munkatársat, hozzám jártak panaszkodni. Nem volt könnyű egyensúlyt tartani, ami végül nem is mindig sikerült. És az az érzésem, hogy a férjemen csattant az ostor, mert egyre viharosabb lett az ellenszél az ő munkájával kapcsolatban. Egyszerűen nem tudom megmagyarázni, a mai napig sem, de egyfajta féltékenységgel, meg nem értéssel találta szemben férjem magát. Mindkettőnk számára komisz időszak volt... Férjemnek még egy éve lett volna hátra a nyugdíjig. Sajnos a diákok között volt egy-két olyan hallgató, aki egyenesen a férjem ellen fordult; gyakorlatilag segített abban, hogy eltávolítsák a Teológus Otthon éléről. Nagyon megkeserítette ez az egész eseménysor az életünket, és nem éreztük azt, hogy igazságos, jogos lenne. Nem tudtuk igazán az okát sem, csak sejtettük. Állandóan azt éreztük, hogy valakinek az útjában vagyunk... ez nagyon fájdalmas dolog volt.

Ekkor rektorváltás következett a teológia élén, és ezután felgyorsultak az események. Azt mondták a férjemnek, hogy tovább nincs rá szükség, mert megszűnik az otthon-igazgatói munkakör, helyette egyetemi lelkészség lesz, és az egészen más státusz, úgymint „nincs rád szükség”.

Sashalom

Ami talán egy kicsit vigasztalt bennünket, hogy Madocsi Miklós²⁶ lelkész és Túrmezei Erzsébet diakonissza-főnökösszony – megtudván, hogy el kellett jönnünk a Teológus Otthonból - megkereste férjemet. Madocsi Miklós akkor már évek óta – nyugdíjasként – a Fébé Diakonissza Egyesület²⁷ lelkésze volt, és szeretett volna végleg nyugalomba vonulni. Tehát közvetlenül a távozásunk után férjemet felkérték, hogy a Fébé lelkészi feladatait vállalja el. Pali el is vállalta, mert elég aktívnak érezte magát ahhoz, hogy rendszeres lelkészi szolgálatban álljon, legyen egy kis gyülekezete.

Zuglóból elköltöztünk Sashalomra, ahol egy valamikori, elhunyt Fébé-tagnak volt egy aranyos kis kertés háza, azt kaptuk meg szolgálati lakásnak. Nagyon-nagyon szerettünk ott lakni. Én elsősorban akkor már az unokákkal voltam elfoglalva. A

férjem onnan járt ki Húvösvölgybe, de amikor csak tudtam, én is mentem vele, akkor már, nyugdíjasként, szabadabb voltam. Egy-egy ünnepre, egy-egy vasárnapra, amikor ő szolgált a Fébé Anyaházban, mindig mentem és meghallgattam őt. Négy évig volt férjem a Fébé lelkésze, s végül onnan ment nyugdíjba.

Nyugdíjas évek Fóton

Amikor közeledett az idő, hogy férjem is nyugdíjba megy, bizony sokat töprengtünk, gondolkodtunk, hogy vajon hova kerülünk, hogy fogunk élni nyugdíjasként. Nem tudtunk annyi pénzt összegyűjteni, hogy házat vagy lakást vegyünk, úgyhogy abban gondolkodtunk, hogy talán valamelyik üressé vált parókiát meg tudjuk kapni. De hát nem így alakult, én hiszem azt, hogy felülről, az Úristentől irányítottan alakult öregségünk. Én leginkább Győrben vagy Fóton tudtam volna elképzelni az életünket. Győrbe a mai napig hazamegyek. Győr, a konvent, a nádorvárosi templom számomra ma is valami zarándokhely, és mindig, mindig vágyom oda. Úgyhogy elég rendszeresen, havonta járok haza Győrbe, a szüleim sírjához... meg hát egy kis győri levegőt, konvent-levegőt szívni, még ha nem is olyan már minden, mint régen. János öcsém, aki a Nyugati-Dunántúli Egyházkerület nyugdíjas püspöke feleségével és Gábor bátyám özvegye Győrben élnek.

Sashalomról való távozásunk után a gondviselés úgy alakította, hogy hazakerültünk férjem falujába, Fótra. Mégpedig úgy, hogy Eszter lányunk és férje akkor már háromgyerekesek voltak, kinőtték a kétszobás lakásukat, és nem volt hol lakniuk. Először beköltöztek az anyósáékhoz a hatodik kerületbe. Eközben alakult úgy az élet, hogy a fóti családi ház nagy kertjének egy részét férjem kapta meg örökségül. Eszterék ott építkeztek, és mi is ott alakítottunk ki magunknak férjemmel egy másfél szobás kis lakást, ahol a mai napig is élünk.

A fóti öregek nagyon sok mindenre emlékeznek, családi kapcsolatokra, összefüggésekre. Sikerült beépülnünk a fóti gyülekezetbe, ahol jól érezzük magunkat. Férjem többször is vállal helyettesítést, sőt, Fótról járt Tatabányára is bő egy évig. Testvérem, Ittész János püspök²⁸ ugyanis felkérte őt tatabányai helyettes lelkésznek. A hétközi alkalmakra rendszeresen járt, és persze minden vasárnap ment

istentiszteletet tartani. Egyszer-egyszer én is vele tudtam menni. Azóta is jó szívvvel vállal a környéken helyettesítést.

Fót számomra is mindig „második otthon” volt. Járok bibliaórára, hetvenéves koromtól már a havonta rendezett öregek teájára is, járunk istentiszteletre. Cserhátiné Szabó Iza a lelkészünk, éljük a gyülekezeti tagok életét. Oltárterítőt mosok rendszeresen, ezt a sógornőm csinálta, aki itt élt Fóton az anyósommal. Sógornőm halála után természetesen átvettem ezt a feladatot. Ha valami kétkezi munka adódik, akkor segítek, vagy sütök szeretetvendégségre... igyekszem hasznosítani magamat a gyülekezetben, amennyire lehet.

Isten gazdagon megajándékozott családommal

Visszatekintve, szüleimmel, testvéreimmel, férjemmel és az ő családjával, gyermekeimmel, unokáimmal nagy ajándékot kaptam Istentől. Mindegyik testvéremmel más-más jellegű kapcsolatunk alakult ki. Nővéremmel, ahogy elmeséltem, korai halála előtt, házasságom kezdetén, sokat lehettem együtt. Gábor bátyámra mindig felnéztem, nagyon jó testvér volt. Feleségével szintén igazi testvéri, baráti viszonyban vagyok. Mindig számíthattunk rájuk, a tanácsaikra lehetett hallgatni, ha valami gondunk, problémánk volt, mindig készen álltak arra, hogy segítsenek. Például amikor Albertiben már nem volt állásom, és hónapokig fizetés nélkül maradtam, anyagi segítséggel is támogattak bennünket Gábor bátyámék. Fialábbik bátyámmal, Mihállyal együtt jártam gimnáziumba, ott közös baráti körünk volt. Legidősebb gyerekeket férjem keresztelte, a legkisebbnek keresztszülei vagyunk. Jánosról, aki a legfiatalabb, mindig azt gondoltam, hogy nekem vigyáznom kell rá. Később is jó kapcsolatunk volt. Járt nálunk Magyarbólyban szupplikálni, és katonaként is. Feleségével ők is keresztszülők lettek nálunk – tulajdonképpen egy nagyon kedves, régi barátnőm kivételével a testvéreink, unokatestvéreink közül választottunk keresztszülőket a gyerekeink mellé.

Azt tudtuk, hogy János jó vezéregyéniség. A kőszegi lelkészi szolgálatairól is volt fogalmunk, hallottuk az igehirdetéseit, meg azért a hírek is eljutottak hozzánk. Tudtuk, hogy komolyan veszi az igehirdetésre való készülést, az egész lelkészi szolgálatot. Jánosról köztudott volt, hogy mi az egyház-politikai felfogása, milyen

irányú az elkötelezettsége. Ő a diakóniai teológiát²⁹ egyáltalán nem tudta elfogadni, ragaszkodott mindvégig a lutheri tanításhoz, és ez, hogy úgy mondjam, szimpatikussá, hitelessé tette. Sokak számára volt az ő útja az elfogadható, ezért jelölhették püspöknek 2000-ben.

A leglényegesebb dolgok tekintetében egyébként a férjemmel hasonlóan gondolkodnak: első a szolgálat, első az igehirdetésre való felkészülés. Ezt annyira komolyan vettem én is, hogy amikor összeházasodtunk, a korábbi szombati takarítási napról beláttam, hogy nem megy, mert férjem akkor már teljes lelkével a vasárnapi szolgálatokra hangolódik. A mai napig az a szokása, hogy ha vasárnap szolgálata van, már hétfőn megnézi a textust, aztán többször hét közben is, és az utolsó formába öntés szombaton történik. Úgyhogy még a heti nagytakarítást is péntekre kellett helyeznem, hogy ne zavarjak bele a szombati készülésbe.

Családunk lelkészei számára első a gyülekezeti munka, a szolgálat. János mindamellet nagyon komolyan a lutheri tanításra hagyatkozik, teológiát olvasott folyamatosan, képezte magát. Ezért valójában nem ért váratlanul bennünket, hogy püspöknek jelölték. Nagyon örültünk neki, büszkeséggel töltött el bennünket – olyan egészséges büszkeséggel – hogy püspök lett. Édesanyám még megélte, igaz, kerekesszékekben ült benn az iktatásán a győri Öregtemplomban. Tény és való, büszke volt a fiára, s meghatotta az esemény.

Édesanyám halála előtt évekig ápolásra szorult, de nem volt magatehetetlen, afáziás volt, tehát a beszédképességét veszítette el. Az ő ápolásában is részt vettem, noha ő Győrben maradt élete végéig. Akkor mi már Zuglóban laktunk, úgyhogy időnként elhoztuk hozzánk, ott volt nálunk, aztán később, amikor már nem lehetett mozdítani, akkor kéthetente hétvégeken jártam hozzá. Általában péntek délutántól vasárnap estig édesanyámmal voltam. Gábor bátyámék szintén Győrben laktak, ez tette lehetővé, hogy nem kellett sűrűbben járnom. Közben hosszabb időszakokat Kőszegen is töltött. Azt nagyon sajnáltam, hogy amikor 2001-ben meghalt, január 18-án, éppen előtte való hétvégén voltam otthon péntektől vasárnapig. Aztán visszamentem Pestre, és két nap múlva meghalt. Hogy nem voltam mellette, fájdalom, emiatt szomorkodom a mai napig.

Anyósom megérte a kilencvenkilencedik évét! Sógornőimmal felváltva itt Fóton ápoltuk két éven keresztül. Ágyhoz kötött volt már, de majdnem az utolsó időkig szellemileg tiszta, ép volt, tudtam vele imádkozni, igét olvasni, beszélgetni. Betegágyában is mindig minden érdekelte: hogy mi történik a családban, a gyülekezetben. Nagyon-nagyon szívén viselte a fői gyülekezet sorsát, példászerűen jó kapcsolatban volt apósom utódjával, Bohus Imrével, és Imre bácsi utódjával, Cserhátiné Izuval is.

Hála Istennek, közel vagyunk Pesthez, ugyanis az összes unokánk és a dédunokánk Pesten él, kivéve persze az Eszter lányoméknál született öt unokát, hiszen velük egy osztott házban lakunk, tőlük karnyújtásnyira vagyok. A legkisebb, Magdus óvoda itt Fóton, érte szoktam menni. Van egy heti menetrendem, ha csak tehetem, igyekszem eljutni minden héten a gyerekekhez, hogy lássam az unokákat. Bár segítségre már nincs szükség, mert felnőttek, a legfiatalabb pesti unoka harmadikos gimnazista lesz.

Szeretem előre megtervezni a napjaimat, a heteimet. Ha nagyon kell, tudok rugalmas is lenni, de szeretem, ha terv szerint zajlik az életem, nem csak úgy ad hoc. Elég sokat olvasok, ismerkedem a kortárs irodalommal, egyik könyv jön a másik után, utazgatáshoz is mindig viszek magammal könyvet. Varrogatok, kézimunkázom, a nyugdíjas élethez ez is hozzá tartozik. A tévé műsorából válogatunk, de a híradót megnézzük, hogy tájékozottak legyünk a világról. Évadonként koncertbérletünk van, időnként színházba is eljutunk.

Családunk terebélyesedett, a legszűkebben számolva huszonheten vagyunk. Úgy szoktuk a „családi összefutást” szervezni, hogy nagycsaládi ebéd van húsvétkor és karácsonykor. Ezt Eszter lányomékkal a két lakásban szoktuk megoldani: a mi lakásunkban a felnőttek, Eszterék lakásában a fiatalabb generáció. Karácsonykor, a gyertyagyűjtésnél már nálunk vagyunk mind. Tavasszal Zsuzsó lányoméknál, ősszel pedig Palkó fiaméknál van egy teljes családi összefutás. Több unokánk tanul hangszeren, mindegyik jó hangú, kórust szerveznek, akár három-négy szólamút, előveszik a hangszeret is, és muzsikálnak. Számomra ez a legnagyobb ajándék. Nekem nem tudnak tárgyi, megfogható ajándékkal akkora örömet szerezni, mint amikor együtt zenélnek. Hála Istennek, ez az igény az éneklésre, muzsikálásra benne van a családunkban.

Hogyha a nyári időszakban van az összefutás, akkor azt az udvaron tudjuk megtartani. Éppen a közelmúltban volt egy dupla születésnapos családi együttlét, azt kerti partiként az udvaron rendeztük. Nyáron lehetőség szerint pár napot, egy szűk hetet töltünk el együtt, ez most már huszonkét éve tart az egyre terebélyesedő családdal. Voltunk így a Mátrában, Balaton-felvidéken, Szigetközben, Zalában, Tokajban. Most legutóbb kitalálták a gyerekeink, hogy Mohács környékére menjünk, mert Mohács mindegyiküknek szép gyerekkori emlék, így aztán egy Mohács közeli kis faluban, Sátorhelyen voltunk. Az első közös estére mindig egy nagy adag töltött káposztát főzök, amit itthon elkészítetek; ez a hagyomány, az első esti vacsora. Tudomásul kell vennünk, hogy nem tudunk mindig huszonheten együtt lenni egy hétig, de mindenki igyekszik legalább egy-két napra eljönni. Akkor nagy az öröm, zajlik a társasjáték, beszélgetés. Nem könnyű ennyi embert összehangolni, néha még vitatkozások, nézeteltérések is előfordulnak, de azért végül minden kisimul.

Igyekszünk figyelni egymásra a családban. A négy gyerekünk négyféle, mindegyik alakítja a saját fészekaljában az életközösséget, de azért mindig tudnak örülni egymásnak, ha együtt vagyunk. A jelesebb alkalmakon, nagyobb családi együttléteken, nyaralásokon férjem olvassa az ígét, sokszor a bibliaolvasó Útmutató aznapi igéje alapján, és egy-két mondattal megtoldja.

Hogy befejezzem, egész életemre és főleg családomra visszatekintve, azt mondhatom, hogy az Úristen a tenyerén hordott bennünket. Nagyon sok áldásban volt részünk, küzdelmekben is, megpróbáltatásokban is, mert volt kórház, betegség, haláleset is, de mindig éreztem az Úristen hordozó szeretetét. És mindig, a mai napig is azért imádkozom, hogy bármit hoz a jövő, bármi vár ránk, ne távolodjunk el Tőle, Ő pedig tartson meg bennünket egymás számára, és minket, mindnyájunkat, szereteteinkkel együtt az örökkévalóság számára!

Jegyzetek

¹ **Stiegler Gusztáv** (1850-1900): evangélikus lelkész. Teológiai tanulmányait szülővárosában, Pozsonyban végezte, majd a hallei és berlini német egyetemen tanult. 1874-ben Mezőberényben volt segédlelkész, 1875-től hat éven át Aradon végzett lelkészi szolgálatot. Súlyos anyagi gondok közepette rengeteget fáradozott az egyházközségért és az iskoláért, megszervezte a lutheránus nők gyülekezeti munkáját. 1881-ben soproni lelkésszé választották, itt szolgált élete végéig. Lelkészi tevékenysége mellett a soproni evangélikus árvaház és a kisdudóvíi intézet bizottságának alelnöke, valamint egyházmegyei pénztáros volt, ezen kívül megalapította és vezette a Soproni Ifjak Egyesületét. (Források: Evangélikus Egyház és Iskola, 18. évf. 4. szám, Orosháza, 1900. http://epa.oszk.hu/02300/02356/00920/pdf/EPA02356_Evangelikus_Egyhaz_es_Iskola_1900_44.pdf, <http://evangluth-arad.ro/lelkeszek/>)

² **Luther Szövetség:** Luther születési évének 400 éves fordulóját (1883) a magyarországi evangélikusok pedig a Luther Társaság alapításával örökítették meg. 1886. október 14-én dr. Masznyik Endre teológiai tanár vezetésével alakult Luther Társaság, amely azzal a céllal, hogy méltó módon készüljenek a reformáció négy századik évfordulójára. Védnökül az akkori igazságügyi minisztert, Fabiny Teofilt nyerték meg. Az evangéliumi vallásos irodalom fejlesztése és terjesztése érdekében a Társaság támogatta az olcsó, népies, vallásos irodalmi művek létrehozását, a házi és templomi áhítatosságra szánt imakönyveket, valamint agendális és énekeskönyvek szerkesztését és terjesztését; vallási, iskolai tankönyvek készítését, tudományos teológiai munkák kiadását. A társaság kiadványában 1894 végéig magyar, német, szlovák nyelven 22 munka jelent meg. A rendszerváltozás után, 1991-ben Magyarországi Luther Szövetség néven alakult újra a Luther Társaság, amely – eredeti megalapításának szelleméhez híven – egyik kiemelt feladatának tekintette, hogy előkészüljön 2017-re, a reformáció ötszázadik évfordulójára. (Források: <http://www.kislexikon.hu/luther-tarsasag.html> és <http://www.evelet.hu/archivum/2007/50/045>)

³ **Deák János** (1883–1961): evangélikus ószövetségi professzor, korának kiemelkedő tudósa. Sajógyömörön született. Rozsnyói középiskolai tanulmányai után az eperjesi evangélikus teológiai akadémia hallgatója lett, majd annak elvégzése után a hallei és a bázeli egyetemen tanult, utóbbin bölcsészettudományi doktori fokozatot szerzett. 1907-ben az eperjesi kollégium teológiai akadémiai karán rendkívüli, 1916-ban rendes tanár lett, majd 1919-ben a Budapestre menekült Teológiai Akadémia tanára. 1922-től 1942-ig, két évtizeden át volt a teológusotthon igazgatója. 1923-tól a pécsi tudományegyetem soproni hittudományi karának ószövetségi nyilvános rendes tanára. Három ízben volt a kar dékánja is, 1934–1937 között egyházunk zsinatában is dolgozott. Tagja volt a Luther Társaságnak, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának, elnöke a Magyarországi Kék Kereszt Társaságnak. A Hallei Magyar Egylet tiszteletbeli tagjának választotta. 1950-ben vonult nyugalmába. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2008/50/20>)

⁴ **Karácsony Sándor** (1891-1952): pedagógiai, filozófiai író, egyetemi tanár. A Debreceni Református Kollégiumban érettségizett, majd 1911-től a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem magyar-német szakát végezte el, s közben vendéghallgatóként Münchenben, Bécsben, Grazban és Genfben nyelvészetet, folklórt és lélektant tanult. 1918-ban tanári oklevelet szerzett. Előbb a kassai főreáliskolában, majd 1927-ig a Tavaszmező utcai gimnáziumban tanított. 1919-től vett részt a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) munkájában, amelynek serdülő foglalkozásaiból nőtt ki a magyarországi cserkészlet. Nyolc évig volt a Magyar Cserkészszövetség társelnöke Sík Sándor majd Vitz Béla mellett. 1927-től a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Etimológiai Szótár szerkesztő bizottságában dolgozott. 1929-ben a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a filozófia, pedagógia és a magyar nyelvészet doktorává avatták. 1934-ben magántanári habilitációt szerzett pedagógiából. 1934-1950 között Debrecenben előbb egyetemi magántanárként oktatott, majd 1942-től nyilvános rendes tanárrá, a pedagógia professzorává nevezték ki. Mindeközben tekintélyes irodalmi munkásságot fejtett ki, valamint vezető szerepet töltött be az ifjúság nevelését irányító országos szervezetekben. Szerkesztette az "Erő"-t – a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség folyóiratát – és a "Diákvilág"-ot, munkatársa volt a *101 népdal* kiadásának, oroszánrészt vállalt a regös cserkészlet megszervezésében. 1945 áprilisától az Országos Köznevelési Tanács elnökségi tagja, a középiskolai szakosztály elnöke, a Magyar Népművelők Tudományos Társaságában a Pedagógiai Szakosztály elnöke lett. 1945 júniusában a Magyar Cserkészszövetség tiszteletbeli elnöke, és a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) is újra elnökévé választotta. Tevékenységét a Rákosi-korszak kezdetétől folyamatosan támadták, végül 1950-ben nyugdíjazták. (Forrás: (Forrás: Kontra György: Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. Karácsony Sándor Művelődési Társaság – Gondolat Kiadó, Földes-Budapest, 2009.)

⁵ **Győri Vilmos** (1838-1885): magyar evangélikus lelkész, teológus, író, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Kisfaludy Társaság és Petőfi Társaság rendes tagja. Nagy elismertséget szerzett magának mint hitszónok, emellett jelentősek voltak teológiai értekezései is. Átdolgozta a Károli Gáspár-féle Bibliafordítás újszövetségi részét. (Forrás: http://church.lutheran.hu/reformatio/ppanteon/pp_ev_gyory_vilmos.htm)

⁶ **Kapi Béla** (1879–1957): evangélikus lelkész, püspök. Sopronban született, édesapja Kapi Gyula, a soproni Tanítóképző Intézet tanára és igazgatója volt. Elemi iskoláit a soproni Evangélikus Tanítóképző Intézet gyakorlóiskolájában végezte. 1889-től a soproni evangélikus líceum diákja, 1897-től a soproni teológiai akadémia hallgatója volt. 1901-ben Gyurátz Ferenc püspök avatta lelkésszé Sopronban. Ezt követően segédlelkész volt Nemesdömölkön, majd Gyurátz Ferenc püspöki titkára Pápán. 1905-től 1916-ig gyülekezeti lelkész Körmenten, majd 1928-ig a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség lelkésze volt. Elindította a *Harangszó* című vallásos néplapot, amelynek főszerkesztője volt 1917-ig, valamint ő szervezte a lap terjesztését is. 1916-tól 1948-ig a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt, 1927-1939 között a felsőház tagja. 1928-ban Győrbe hívták meg lelkésznek, innen vonult nyugdíjba 1948-ban. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki, főként vallási, egyházi és társadalmi kérdések foglalkoztatták. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2005/10/053> <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07357.htm>)

⁷ **Sándy Gyula** (1868-1953): építész. Tanulmányait Budapesten végezte, a Műegyetemen szerzett építész oklevelet. Már hallgató korában részt vett az Országház építésében. Pályakezdő építészként professzora, Pecz Samu irodájában dolgozott, 1899-1914 között a Felső Építőipariskola tanára, majd 1914-től 1939-ig, nyugállományba vonulásáig a Műegyetem II. Épületszerkezettan Tanszékének nyilvános rendes tanára volt. Számos társadalmi, szakmai és egyházi tisztséget töltött be, például a Magyar Mérnök és Építész Egyesület titkára volt, az Evangélikus Egyházegyetem főépítésze, a nagytarcsai evangélikus gyülekezet felügyelője. Tervezett: iskolát, kórházat, postát, kultúrpalotát, raktár- és műhelyépületet, borpincét, bérházat, köztéri szobrok és síremlékek építészeti részleteit. Szerzőként részt vett a XX. század legnagyobb evangélikus könyvvállalkozásában, a Kemény-Gyimesy féle Evangélikus templomok c. kötetben. (Forrás: http://church.lutheran.hu/rakoskeresztur/RAKOSLIGET%20DIGITAL/kieg_v1_1_kepei/tervrajz/sandy.ht)

⁸ **Szikszai Béni** (1909-1985): a Bethánia Egylet főtitkára. Abonyban született, kereskedelmi iskolában érettségizett. Érettségi előtt tüdőbeteg lett; a testi-lelki válságban kapott édesanyjától 18. születésnapjára egy Bibliát, amelyet kezébe vett és nem tudta letenni: „... *elolvastam, letettem a könyvet és azt mondtam, hogy ami ebben a könyvben írva van az igaz, és én erre ráteszem az életemet.*” A Bethánia CE Egylet utazó titkára lett, ez a feladat a missziói munka perspektíváját nyitotta meg előtte. Későbbi apósával, Sallai Istvánnal, aki a Bethánia főtitkára volt 1940-ig, és akitől ő vette át a főtitkári stafétabotot, igen szoros testvéri és baráti kapcsolatba került. 1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, Szikszai Bényt a Református Konvent megbízta az evangélizációs bizottság vezetésével, 1950-ben viszont minden ígéret ellenére társadalom és államellenesnek ítélték ezt a munkát. Ettől fogva alcsúti parasztnál vállalt bér munkákból igyekezett eltartani a családját. Favágó lett az erdőgazdaságban, de amikor módja nyílt rá, elment a Bethánia szétdobált közösségének kiscsoportos alkalmaira, s a hatvanas években újra kereste a kapcsolatot a régi testvérekkel, hirdette az ígét sokfelé az országban. Nemcsak mint igehirdető és szervező tűnt ki, hanem irodalmi téren is jelentőset alkotott. Számos műve jelent meg, főként kommentárok, prédikációs kötetek. De írt verseket, színjátékokat és énekszövegeket, cikkeit pedig több egyházi lap is leközlölte. Széleskörű levelezést folytatott, német nyelvről számos könyvet lefordított. (Források: <http://honlap.parokia.hu/lap/lelki-oasis-misszio/cikk/mutat/szikszai-beni-irasai/> és <http://www.parokia.hu/lap/f-e-n-y-s-u-g-a-r/ujzag/cikk/mutat/4651/?i=657>)

⁹ **Túrmezei Erzsébet** (1912-2000): Evangélikus diakonissza, költő. A gimnáziumot Sopronban, egyetemi tanulmányait Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, ahol magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. Már egyetemi évei alatt is a Fébé Leányköréhez tartozott. 1934-ben lépett be a Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesületbe, és 1941-től a Hűvösvölgyben ő vezette a Fébé Leány-népfőiskolát. 1945-ben avatták diakonisszává. 1951-ben, a Fébé feloszlásával a balassagyarmati evangélikus szeretetotthonba került, ahol 1975-ig végezte szolgálatát. Versei, műfordításai – német, angol és finn nyelvről – több kötetben jelentek meg. Két és félezer levele maradt ránk, melyek lelkipásztori szolgálatának tanúbizonyságai. Részt vett az Evangélikus Énekeskönyv szerkesztésében. Nyugdíjas éveit Budapesten, szeretetotthonban töltötte. 1989-ben a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület újraindulásakor főnöknővé választották. Ezt a tisztséget 2000 májusában bekövetkezett haláláig viselte. Neve, életműve ökumenikus körökben világszerte ismert, és nagy tiszteletnek örvend. A 2012-es esztendő, születésének 100. évfordulóját a Magyarországi Evangélikus Egyház Túrmezei Erzsébet-émlékévként nyilvánította. Számos rendezvény mellett ekkor jelent meg a róla szóló „Ancilla Domini - Túrmezei Erzsébet-émlékkönyv” is. (Szerk.: Kóháti Dorottya Éva, Luther Kiadó, Budapest, 2012.)

(Forrás: Keveházi László: „Így leszel áldás” – Túrmezei Erzsébet élete és szolgálata. Luther Kiadó, Budapest, 2012.)

¹⁰ **Túróczy Zoltán** (1893-1971) evangélikus püspök. Arnóton született, teológiát Pozsonyban tanult (1911-15). Komáromban és Ózdon volt segédlelkész, majd 1917-től Arnóton, 1923-tól Ózdon, 1927-től Győrött lelképásztor, 1939-től nyíregyházi lelkész és a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke. 1945. május 22-én a rendőrség őrizetbe vette, június 25-én a Nyíregyházi Népbíróság „háborús bűntettek miatt” (a püspöki jelentéseiben található „háborús uszító” és „szovjetellenes” kitételek alapján) 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. 1946. március 1-jével szabaddá helyezték, 1948. május 29-ével a Népbíróságok Országos Tanácsa az ellene folyamatban lévő bűnvádi eljárást kegyelmi úton megszüntette. Kapi Béla püspök félreállítását követően a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület választotta püspökévé, és Győrben lett lelkész. 1948. december 14-én Mátyás Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelővel együtt ő írta alá az evangélikus egyház képviselői az állammal kötött egyezményt. 1952-ben erős pártállami nyomásra nyugdíjazták. Vető Lajos 1956. november 1-jei lemondása után 1957 januárjában püspökké választották az Északi Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei, de az Állami Egyházügyi Hivatal 1957 decemberében újra félreállította. Főtitkára volt az Országos Evangélikus Lelkészszegezési Bizottságnak. 1963-ban a helsinki egyetem távollétében tiszteletbeli díszdoktorátussal tünteti ki. (Források: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/16106.htm> és <http://zope.lutheran.hu/honlapok/turoczy/referatumok/referatumok/tekus2001>)

¹¹ **Gyenesdiás, Kapernaum:** evangélikus üdülő, szeretetotthon és konferenciatelep. A Kapernaum Izraelben a Genezáreti tó partján elterülő városka neve, ahol Jézus szívesen időzött. E helységről nevezték el az evangélikus intézményt. Eredetileg a házat dr. Bitva Dezső győri bencés egyetemi tanár építtette az 1800-as évek végén nyaralónak. 1907-ben a Balatonra saját lejáratot és fürdőt létesített, így volt idő, amikor a falunak három strandja volt. A ház többször gazdát cserélt, végül a Soproni Evangélikus Teológus Otthon vásárolta meg 1933-ban lelkészüdülő és konferenciatelep céljára. Május többször bővítették. Nyaranta vasárnaponként nyilvános istentiszteletet tartanak. (Forrás: <http://www.gyenesdias.hu/kapernaum>)

¹² **Fabiny Tibor id. dr.** (1924–2007): evangélikus lelkész, teológiai tanár, az Evangélikus Teológiai Akadémia dékánja, az Evangélikus Országos Múzeum megszervezője és igazgatója. Miután jogi diplomát és államtudományi doktori címet szerzett (1946), és néhány évig banktisztviselőként dolgozott (1946–1949), teológiai tanulmányokat folytatott (1949–1953), lelkésszé avatták (1953), majd Pápán segédlelkésként szolgált (1953–1954), amelyet Csöglén (1954–1964), s utána Miskolcon (1964–1968) gyülekezeti lelkészi munka követett. Az egyháztörténeti munka a lelkészi szolgálat kezdetétől érdekelte, így lett az Evangélikus Teológiai Akadémia egyháztörténeti tanszékén tanszékvezető-helyettes (1967), majd teológiai tanár (1969). Hamarosan az evangélikus országos gyűjtemények szervezője (1971-től), az Evangélikus Országos Múzeum megszervezője és igazgatója (1979). 1979–89 között három ízben dékán. Hazai gyülekezeteink éppen úgy, mint külföldi hittestvéreink, egyháztörténetünk szakavatott kutatójának és ismerőjének tekintették. Tagja volt számos tudományos társaságnak, vendéglelőadásokat tartott hazai és külföldi egyetemeken, de készséggel adott elő vagy hirdetett igét – a Deák téri gyülekezeten kívül, ahol egy időben presbiteri tisztet is betöltött – kicsiny és távoli gyülekezetekben is. Valósággyűjtemény volt a családkutatás, de nemcsak a maga ősei után vizsgálódott, hanem örömmel göngyölytette fel a másokhoz fűződő rokoni szálakat, vagy derítette ki a magyar múlt és jelen közéleti kiválóságainak evangélikus gyökereit. Odaadással vállalta a Fébé Diakonissza Egyesület választmányi elnöki tisztét is. (Forrás: Dr. Reuss András: Id. dr. Fabiny Tibor. Az emlékező cikk teljes terjedelmében elolvasható: <http://evangelikusélet.hu/phocadownloadpap/2007/2007-51-52.pdf>)

¹³ **Sólyom Jenő** (1904-1976): evangélikus lelkész, az egyházjog és a magyar protestáns egyháztörténet professzora. Teológiai tanulmányait a Budapestre menekült pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémián és a Pécsi Egyetem Soproni Karán, valamint a bázeli és erlangeni hittudományi karokon végezte. 1931-től a Fasori Evangélikus Főgimnázium hitoktató lelkésze volt. Teológiai doktorátust tett Sopronban, 1933-ban. Ugyanott 1938-ban egyetemi rendkívüli, 1941-ben rendes tanárrá nevezték ki. Az 1943/44-es tanévben dékáni tisztet töltött be. Az egyetemi teológiai oktatás megszűnése után a Teológiai Akadémián vezette az egyháztörténeti tanszéket és ott az 1951/52-es tanévben dékán is volt. Kényszernyugdíjaztatása után 1959-től az Evangélikus Országos Levéltárban munkatárs, majd a levéltár vezetője volt. 1935-39 között a Keresztyén Igazság társszerkesztője volt. (Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/evangelikus_arckepcsarnok_2002.pdf)

¹⁴ Magyarországon 1950-ben hozták létre a déli határsávot az akkori Jugoszláviával közös határ mentén, mivel az akkori kommunista magyar kormány az 1948-ban kitört hisztérikus szovjet-jugoszláv ellenségeskedésben teljesen önállótlan és szervilis módon a szovjet oldalán állt. A nyugati határsávot az osztrák határ mentén 1952-ben létesítették. A déli és nyugati határsávokba így 321, illetve 191 település került, ahonnan – első lépésként – a hortobágyi munkatáborokba telepítették ki mindazokat a helyi lakosokat, akiket a kommunista rendszer megbízhatatlannak ítélt. A határsávok mélységét – szovjet mintát követve – általában 15 kilométerben határozták meg, ezen a zónán belül elkülönítettek egy további 50 és 500 méteres belső sávot is, melyekbe tovább korlátozták a belépést, illetve a legbelső sávot elaknásították. A határsávba az ott állandó lakcímmel nem rendelkezők csak külön engedély birtokában léphettek be, melyet a rendőrségtől kellett igényelni, legalább 5-10 nappal a határsávba való belépés tervezett időpontja előtt. A rendőrség az engedély kiadását megtagadhatta, ha az igénylő nem volt elég megbízható, vagy az utazás célja nem volt elég meggyőző. Egyes szervezetek alkalmazottai (pl. Mentőszolgálat, MÁV, MÁVAUT, hatósági személyek) mentességet élveztek az engedélykérelem alól, amennyiben szolgálatuk közben kellett belépniük az övezetbe, ugyanakkor például a kalauzoktól és buszvezetőktől a "kiváltságért" cserébe elvárták, hogy jelentsék a gyanús idegeneket. A határsáv belső határa kis országhatárként működött, ami mélységi ellenőrzést jelentett, a buszokra például a sofőrök fel sem engedték a megfelelő engedély hiányában utazni kívánókat, a vonatra pedig a határsávhoz közeledve határőrök szálltak fel, és menet közben ellenőrizték a papirokat. A "határsávi lét" ott volt a legnehezebb, ahol egy terület gazdasági és igazgatási központja a határsávban volt, de vonzáskörzetének egy része nem. Ilyen nehézségekkel küzdött pl. Sopron, Kőszeg, Szentgotthárd, Lenti, Óriszentpéter, Mohács. A "kívül rekedtek" számára mind az ingázás, mind a napi ügyintézés jelentősen megnehezült, és az érintett központok sem tudtak fejlődni, mivel az utazási korlátozások erőteljesen csökkentették a helyi munkaerő kínálatot.

1956 októberére mind nyugaton, mind délen felszámolták az aknazárat, amit a következő hetekben mintegy 200 ezer menekülő ki is használt. Ennek következményeként 1957-ben ismét visszaállították a korábbi ellenőrzési rendszert (és nyugaton az aknazárat). A déli határövezetet 1965-ben szüntették meg, 1968-ban pedig a nyugati határövezet szűkítése is végbement, illetve 1964-től az osztrák határ mentén elektromos áram váltotta fel az aknazárat. A rendszer – a vasfüggöny – lebontása 1989 tavaszán kezdődött meg, és augusztus elejére befejeződött. (Források: Paládi József: Határövezet. Dunapress Kiadó, 2012., Saád József: Határövezet. <http://www.telepesek.hu/pdf/hatarsav.pdf>)

¹⁵ A második világháborút követően a nagyhatalmak hallgatólagos és a Szovjetunió tényleges támogatása – sőt követelése – mellett a magyarországi német kisebbség kollektív megbüntetésére, vagyis az 1941-es népszámláláson vállalt német anyanyelv és nemzetiség alapján elrendelt kitelepítésükre került sor. A potsdami határozatok elismerték a kelet-közép-európai országokban élő német kisebbségek egy részének háborús felelősségét, ennek következtében felelősségre vonásuk jogosságát, így deklarált módon tették lehetővé Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország számára, hogy német nemzetiségű lakosaiktól azok Németországba történő áttelepítésével megszabaduljanak. 1945-ben mintegy 380 ezer német nemzetiségi élt Magyarországon. A kitelepítés lebonyolítására felállított Népgondozó Hivatal adatai szerint a magyar kormány 1946-1948 között legalább 185 ezer német nemzetiségűt fosztott meg állampolgárságától, valamint teljes ingó és ingatlan vagyonától, s telepített ki Németország amerikai, illetve szovjet megszállási övezetébe. A kitelepítés során összesen mintegy 248 600 kat. hold föld és 44 750 ingatlan (javarészt lakóépület) került a magyarországi németektől a magyar állam tulajdonába. (Forrás: Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között; Kecskemét, 1993.)

¹⁶ Az 1945-ös csehszlovák kormányprogram egyértelművé tette, hogy az új csehszlovák állam a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó részét „a jogos nemzeti önvédelem és a kollektív bűnökért járó kollektív megtorlás” elve alapján hontalanságra ítéli. A szlovák–magyar lakosságcsere egyezmény értelmében 1947-1948 között felvidéki magyarok tízezreit telepítették át Magyarországra, és ezzel egy időben magyarországi szlovákok települtek át Csehszlovákiába. Sok esetben a kitelepített magyarországi német lakosság helyére telepítették le a felvidéki magyarokat. A Csehszlovákiából Magyarországra menekült, kiutasított, illetve a lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepült mintegy 90 000 szlovákiai magyar jelentős része földműveléssel foglalkozott, főleg a vagyonosabb, magasabb színvonalon gazdálkodók rétegeiből kerültek ki. Az áttelepültek között magas volt a közalkalmazottak, illetve a jól képzett értelmiségiek száma. Az áttelepült szlovákiai magyarság beilleszkedését hosszú ideig késleltették azok a körülmények - svábok folyamatban lévő kitelepítése, a tulajdon biztonságának hiánya -, amelyek közé Magyarországon kerültek. (Forrás: Tóth Ágnes: Telepítések Magyarországon 1945-1948 között; Kecskemét, 1993.)

¹⁷ **Szupplikáció:** a „supplicatio” latin szóból ered, jelentése: kéregetés. Az evangélikus teológiák több évszázados gyakorlata. A lelkeszi szolgálatra készülő fiatalok felkeresik a gyülekezeteket, ígét hirdetnek, a

gyülekezetek pedig adományokkal segítik az intézeteket, s kis részben a teológusokat. (Forrás: <http://www.kislexikon.hu/szupplikansok.html>)

¹⁹ **Káldy Zoltán** (1919-1987): A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerületének püspöke, elnök-püspök és a Lutheránus Világszövetség elnöke. 1919. március 29-én született a Somogy megyei Iharosberényben, ahol édesapja, Káldy József lelkészként szolgált. A korán megözvegyült édesanya egyedül nevelte és taníttatta két fiát. Káldy Zoltánt a soproni evangélikus líceumi, majd teológiai tanulmányai (1937–1941) után D. Kapi Béla püspök avatta lelkésszé. Első és egyedüli gyülekezeti szolgálati helyén, a pécsi gyülekezetben a háború végén bátorságról tett tanúságot, amikor menteni igyekezett az üldözötteket, és az akkori püspöki felszólításnak megfelelően ő is a helyén maradt, amikor a háború elérte a várost. Az ébredés elkötelezettjeként szolgált az ország mintegy hetven gyülekezetében többnapos evangélizációval, Pécsen pedig megszervezte a gyülekezeti őrállók szolgálatát. 1954-ben a Tolna-Baranyai Egyházmegye esperese lett.

Közel harminc évig, 1958-tól haláláig, 1987. május 17-ig volt püspök. Drámai és tragikus volt a helyzet, amikor egyetlen jelöltként túlnyomó többséggel megválasztották a gyülekezetek. Ordass Lajos az állami beavatkozás miatt nem folytathatta püspöki szolgálatát – ha nem is házi őrizetbe, de folytonos megfigyelés alá helyezték. A hivatalában lévőnek tekintett Dezséry László lemondott püspöki tiszteréről, és felhagyott az egyházi szolgálattal is. Káldy Zoltán erős hittel, határozott küldetésstudattal és nem minden becsvágy nélkül vállalta a püspöki tiszte. Akik az evangélizáció során találkoztak vele, nem tartották rossznak a választást. Ordass püspök örökségét nem tudta, Dezséry püspökét pedig nem akarta folytatni. Sorra el kellett hagyniuk szolgálati helyüket azoknak a lelkészeknek, akikkel szemben az állami szervek leginkább bizalmatlanok voltak. Nem tudni, hogy állami részről előre közölték-e vele, milyen személyi döntéseket vártak tőle, vagy csak beiktatása után tették ezt meg – ahogy azt is, vajon minden kívánságukat egyszerre, vagy csak egyiket a másik után tárták-e elé. A másik fontos kérdés személyével kapcsolatban, hogy teljesített-e minden állami elvárást, vagy sikerült-e bizonyos pontokon kitérnie? Az állami egyházpolitika képviselői értettek ahhoz, hogy más egyházi vezetőkhez hasonlóan őt is a számukra kedvező lépések és nyilatkozatok megtételére sarkallják. Mindeközben egyre inkább magára maradt. Alig voltak, akiknek a tanácsára hallgatott, és kevesen voltak azok is, akik mellette álltak. Elmondható ugyanakkor, hogy az 1958 utáni évek fokozatosan, kis lépésekkel az építkezések éveit voltak a gyülekezetekben. 1967-től az országos egyház püspök-elnöke. A Keresztyén Békekonferencia alapító tagja (1958), 1963-tól a Magyarok Világszövetsége elnökségi, az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága, 1965-től a Béke Világtanács tagja. 1971-től Budapest XVII. kerületnek három cikluson át országgyűlési képviselője. 1975-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja. Életének csúcspontja a Budapesten tartott 1984-es evangélikus világyűlés volt. Káldy püspök számára, aki az évek során a Lutheránus Világszövetség több jelentős bizottságának tagja, az egyiknek alelnöke is lett, természetesen az általa erőteljesen ambicionált elnöki megválasztás volt a legfőbb siker. Egyháza számára ennél is többet jelentett a felszabadító érzés, hogy képesek voltak egy ilyen nagyszabású gyűlés megszervezésére, valamint az élmény, hogy egyszerre tízezren lehettek együtt a megnyitó és a záró istentiszteleten, és mindez a nyilvánosság előtt történt. Nevéhez fűződik a „diakóniai teológia” fogalma – ez is ezeknek az éveknek a kifejezése. Az eredeti szándék – a püspöki székfoglaló szavai szerint – a „biblicitás, hitvallásosság, értelmesség” alapján való megfontolás és döntés volt, elutasítva ezzel az „elvtelen taktikázást, gerinctelenséget a politikai kérdésekben”. A gondolat az évek során csiszolódott, amihez hozzájárultak a kapott kritikák, de a közhasználatban sokszor sekélyes gondolatok takarója is lett, vagy egyenesen arra szolgáló eszközként használták, amit éppen általa akartak volna elkerülni. Mivel az a kérdés áll mögötte, hogy mi az, amit az egyháznak és az egyes keresztény embernek kell és lehet adnia a körülötte élő világnak, és ezt hogyan kell megtennie, a kérdésfeltevés nem avult el. Sajnálatos, hogy azokban az években ezt – többek között a püspök ellentmondást nem tűrő vezetési stílusa miatt – nem lehetett végigbeszélni. Az őt közelről ismerők elmondása szerint munkabírása hihetetlen volt. Szerette a gyülekezeteket, szeretett prédikálni, és volt ereje igehirdetésének. Még azok közül is sokan hallgatták szívesen igehirdetéseit, akik nem értettek egyet közszereplésével. A Káldy Zoltán-fémjelezte időszakban lépett életbe az új evangélikus egyházi törvénykönyv, az agenda és az énekeskönyv létrehozása és megszerkesztése is hozzá kötődik. Különösen is szerette a verseket, és a kultúra különböző területei iránti érdeklődésével és nyitottságával neves művészeket sikerült megnyernie, hogy alkotásaikkal jelen legyenek az egyház kiemelkedő ünnepein. Káldy Zoltán püspök halála a Magyarországi Evangélikus Egyházban egyháztörténelmi korszakváltás kezdetét volt. Számos kitüntetésben részesült, 1985-ben a Magyar Népköztársaság rubintokkal ékesített Zászlórendjét kapta. A pozsonyi, debreceni és kolozsvári teológiai akadémiák díszdoktorukká avatták. (Források: <http://zope.lutheran.hu/ujzagok/evelet/archivum/2007/28/084>; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07244.htm>)

²⁰ **Ordass (Wolf) Lajos** (1901-1978): mártírsorsú evangélikus püspök. A Magyarországi Evangélikus Egyház egyik legnagyobb tekintélyű püspöke. II. József által Németországból a Bácskába telepített családból származott, eredeti családneve Wolf volt. Teológiát Budapesten, Wittenbergben és Sopronban tanult. 1924-ben szentelték

lelkésszé. 1931-től Cegléden (1937-1941 között esperes) lelkész, 1941-től a Budapest-Kelenföldi Evangélikus Egyházközség lelkipásztora. 1945-ben a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé választotta. Szembeszállt az egyházi iskolák államosításának programjával és törvényjavaslatával. 1948. augusztus 24-én házi őrizet alá helyezték, amit rövidesen feloldottak, azonban szeptember 8-án letartóztatták és az akkor divatos, - „az ország devizagazdálkodását sértő bűncselekmény” koholt vádja alapján báró Radvánszky Albert egyetemes felügyelővel és Varga Sándor egyetemes főtitkárral bíróság elé állították. Ordass Lajost két évi fegyházra és további öt évi hivatalvesztésre ítélték. Büntetését Budapesten, Szegeden és Vácott töltötte. 1950-ben szabadult. A Magyarországi Evangélikus Egyház Külön Bírósága 1950. április 1-én - az állami ítélet alapján - püspöki hivatalából való elmozdításra ítélte. 1956. október 5-én a Legfelsőbb Bíróság „bűncselekmény hiányában” semmisnek nyilvánította az 1948. évi elmarasztaló ítéletet, október 8-án pedig a Magyarországi Evangélikus Egyház Egyetemes Bírósága is hatálytalanította a korábbi egyházi ítéletet; Ordass Lajost rehabilitálták. 1956. október 31-én, Dezséry László lemondása után, a Déli Evangélikus Egyházkerületet irányította, püspöki minőségben. 1958. június 24-én azonban ismét eltávolították az egyházkerület éléről. Ezután haláláig visszavonultan élt Budapesten. Aktív éveit alatti kiterjedt egyházépítő és publicisztikai tevékenységet folytatott. Több rangos egyetem választotta tiszteletbeli doktorai sorába, az Evangélikus Világszövetség alelnökévé (minneapolis nagygyűlésén, 1957 nyarán), majd az elnökség tiszteletbeli tagjává (Helsinki, 1963) választotta. 1990. április 30-án a kormány nevében az igazságügyminiszter (dr. Kulcsár Kálmán) ünnepélyesen megkövette Ordass Lajos özvegyét.

(Forrás: http://church.lutheran.hu/reformatio/ppanteon/pp_ev_ordass_lajos.htm, http://ordass.hu/doc_list.php?cat=OL%C3%89)

²¹ **Roszik Mihály** (1922–2006): evangélikus lelkész, az alberti szeretetotthon igazgató lelkésze. 1922. július 10-én szegény, szarvasi család hetedik gyermekeként született. Tanulmányait a Szarvasi Evangélikus Főgimnáziumban végezte. 1943-ban lett a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Soproni Hittudományi Karának hallgatója, majd 1947. szeptember 14-én Ordass Lajos püspök szentelte lelkésszé Szarvason. Szolgálatát első éveiben Nagyszénáson, Szarvason, Budavárbán, Pilisen, Budafokon dolgozott hitoktatóként, káplánként. 1952 nyarán vezette útja először Albertibe, helyettesíteni. Az alberti gyülekezetben 1952 októberében lett helyettes lelkész, beiktatására 1953 februárjában került sor. Haláláig itt élt, itt végezte szolgálatát. A gyülekezeti munka mellett az alberti szeretetotthon vezetése is hozzá tartozott, az intézmény először tizenhét, később harminc, 1988-ban pedig már ötvenkét fő befogadására vált alkalmassá. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2006/48/102?print=1>)

²² **Csizmazia Sándor** evangélikus lelkész 1986-ban lett a Budai Szeretetotthonok Központja nevet viselő intézmény igazgatója, az ő irányításával fejezték be a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület által kényszerűen félbehagyott diakonissza-anyaházi épület építését. Ekkor vette fel az egész intézmény a Sarepta Evangélikus Szeretetotthon nevet is. 1998-ig, nyugdíjazásáig vezette az intézményt. (Források: http://church.lutheran.hu/buda/mo4_02.htm <http://www.evelet.hu/archivum/2009/48/051>)

²³ **Sarepta Szeretetotthon:** az evangélikus egyház által fenntartott intézmény idős, illetve fogyatékkal élő, sérült emberek számára ad otthont. Ápolásuk, gondozásuk XXI. századi, modern körülmények között történik, a 2000 éves jézusi szellemiség, a keresztény értékek alapján. A Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon története jóval előbb elkezdődött, mint a tényleges megalapítása 1951-ben. 1944 tavaszán Sztéhlo Gábor evangélikus lelkészt Raffay Sándor püspök bízta meg, hogy keresztyén vallású, zsidó származású gyerekeket mentse. A megbízatása előtti években evangélikus hadiárva számára akart otthonokat létesíteni, de elutasították. Isten mégis ezt az életutat jelölte ki számára: az embermentést. A Jó Pásztor Egyesületen keresztül - amelyet a református és az evangélikus egyház hozott létre - szervezte a mentéseket a Nemzetközi és a Svájci Vöröskereszt anyagi támogatásával. Illegálisan, titokban. Ezt a tevékenységét 1951-ig folytathatta, ekkor intézetet államosították. 1951-től kizárólag fogyatékos gyermekekkel, fiatalokkal foglalkozhatott. Ezzel kezdődött a Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon élete, akkor még a Sarepta név nélkül. A szeretetotthon lassan, nehéz körülmények között fejlődött: az ötvenes-hatvanas évek nagy szegénységben, sok nélkülözéssel teltek, a napi élelmezés, a rezsiköltségek előteremtése gyakran igen nagy erőfeszítésbe került. Ma, több mint 60 év után is ápolja a sztehlói örökséget az egyház, immár 5 épületben gondozza, ápolja az idős és beteg, valamint sérült embereket Hűvösvölgyben. Az idősek az interjúban említett Ördögárok utcai épületben, a sérültek a Báthori utcában élnek. A Modori utcában, a Hűvösvölgyi úton és a Máriaremetei úton is a Sarepta Budai Evangélikus Szeretetotthon munkatársai szolgálnak Isten és emberek felé. (Forrás: <http://sarepta.hu/>; <http://www.budaipolgar.hu/helytortenet/sztehlo.html>; http://www.masodikkerulet.hu/hirek/Sarepta_60_evs.html)

²⁴ **Dr. Cserhádi Sándor** (1930-) evangélikus lelkész, teológiai professzor. Gimnáziumi tanulmányait 1941-ig Mohácson, 1941–48 között a ciszterciek pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában végezte. Teológiai tanulmányait 1948-ban a Pécsi Tudományegyetem soproni Evangélikus Hittudományi Karán kezdte, majd Budapesten, az időközben Evangélikus Teológiai Akadémiává átszervezett intézményben 1953-ban fejezte be. Hittudományi doktori címet szerzett 1973-ban az Evangélikus Teológiai Akadémián „Krisztusban szeretett világ” című munkájával. 1953-ban lelkésszé avatták, ez után segédlelkészként szolgált a budapest- fasori, a szegedi, a pécsi, a békéscsabai és a soltvadkertei gyülekezetben. 1960-tól 1968-ig a páhi-kaskantyúi, 1968-tól 1983-ig a szegedi evangélikus gyülekezetben szolgált gyülekezeti lelkészként. 1983-tól 2004-ig, nyugdíjba vonulásáig az Evangélikus Teológiai Akadémián, majd az egyetemi státust visszakapott Evangélikus Hittudományi Egyetemen az Újszövetségi Tanszék tanára és tanszékvezetője volt. Azóta professor emeritusként segíti a tanszéki munkát. Az oktatáson túlmenő szakmai munkássága is számottevő. Részt vett az új protestáns bibliafordítás elkészítésében (1975) és ennek a fordításnak a revíziójában (1990), majd a Deuterokanonikus bibliai könyvek kiadása számára elkészítette a Salamon bölcsessége fordítását. Megírta Pál apostol filippibeliekhez, kolosséiakhoz és Filemonhoz, galatákhöz írt levelének magyarázatát. Tollából jelent meg Pál apostol korinthusiakhoz írt első és második levelének magyarázata. Cserhádi Sándor Balikó Zoltánnal együtt írt és állított össze egy betegeknek szóló áhítatoskönyvet „A megrepedt nádat nem töri el...” címmel. Életműve elismeréseként megkapta a Magyar Felsőoktatásért emléklapoktat. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2008/45/26>)

²⁵ **Muntag Andor** (1923-2000): evangélikus lelkész, teológiai tanár, az Ószövetség tudománya és a héber nyelv nemzetközi hírű professzora, az Evangélikus Hittudományi Egyetem dékánja. Egyetemi tanulmányait 1943-47 között végezte a Pécsi Egyetem Soproni Evangélikus Hittudományi Karán. Lelkésszé avatása után Szegeden, Rákoskeresztúron, majd Zuglóban végzett segédlelkészi szolgálatot. A zuglói gyülekezethez kora ifjúságától sok szállal kötődött. 1957-73 között a monori evangélikus gyülekezet lelkésze. 1948-tól részt vesz a Magyar Protestáns Bibliafordító Bizottság munkájában, komoly szerepet vállalva az 1975-ben megjelent, majd 1990-ben revideált új fordítású Biblia létrejöttében, illetve fordítóként közreműködött az 1996-ban megjelentetett Deuterokanonikus bibliai könyvek című kiadvány előkészítésében 1973-ban kapott megbízást az Evangélikus Teológiai Akadémia Ószövetségi Tanszékén helyettesítésre, egy évvel később a tanszék vezetésére. Az Ótestamentum világa című könyvét még monori parókus lelkészként jegyezte. Mivel az Evangélikus Teológiai Akadémia épülete a Zuglói Evangélikus Gyülekezet Lócsei úti templomával azonos telken található, életének e két meghatározó színtere összeért: állandó tagja és gyakori szolgálattevője is volt a gyülekezetnek. Önmagát tréfásan a Zuglói Gyülekezet örökös káplánjának nevezte. 1974-ben Ámósz próféta szolgálatának történelmi jelentősége című értekezésével doktori fokozatot szerzett a Debreceni Református Teológiai Akadémián. Vendéglőadásokat tartott a pozsonyi, a helsinki, a bécsi teológiai fakultásokon. Könyv alakban megjelent Ámósz (1978) és Jób (1. kiadás 1982-ben) könyveihez írt magyarázata, ezen kívül az őstörténet, a Zsoltárok és Jónás könyve, valamint a lutheri teológia kutatása területén jelentek meg tanulmányai. Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen haláláig tanított. Az Ószövetségi tanszék vezetése mellett ismételten dékán, majd rektorhelyettes. Szervezte és vezette a Levelező Hittantanári Tagozat munkáját. 1992-ben Apáczai Csere János díjjal, 1994-ben a Keresztény-Zsidó Társaság emléklapjával, 1998-ban Károli Gáspár-díjjal tüntették ki. (Források: <http://church.lutheran.hu/zuglo/index.php?tema=ujzag&szam=12#cikk9>, <https://moly.hu/konyvek/muntag-andor-job-konyve-kommentar>, <http://zope.lutheran.hu/honlapok/monor/1gyulek/9tort/5munt>)

²⁶ **Madocsi Miklós** (1930-): evangélikus lelkész. Édesapja orvos volt, békés, polgári családban nőtt fel. Buda ostromakor lakásuk nagy része megsemmisült. Az ostrom után a budavári, Bécsi kapu téri evangélikus gyülekezetben került a lelki ébredés vonzásába. 1946-ban konfirmált, látogatta a tahi és a főtí ifjúsági konferenciákat. Már akkor érezte a lelkészi pályára szóló elhívást, érettségi után először mégis az orvosi karra jelentkezett. Felvételi kérelmét elutasították klerikus és orvosgyermek volta miatt. A teológiára viszont felvételt nyert. 1953-ban szentelték lelkésszé. Székesfehérváron kezdte segédlelkészi szolgálatát. 1954-ben váratlanul a Budapest-Deák téri gyülekezetbe helyezték át. Egy év belföldi ösztöndíj után 1956. október 1-től a budavári, Bécsi kapu téri gyülekezet segédlelkésze lett. 1961-ben a Vas megyei Kissomlyóra helyezte Vető Lajos püspök – szolgálati helyét 3 napon belül el kellett foglalnia. Felesége, két kisgyermek – lakhely hiányában – nem tarthatott vele. A döntés igazi indokát soha nem közölték vele. A budavári élénk ifjúsági élet szemet szúrhatott az Állami Egyházügyi Hivatalnak. Sem az ÁEH, sem a püspök nem akarta megoldani a lelkész életét, így fél év után kénytelen volt átmenetileg felfüggeszteni lelkészi szolgálatát. Világi állásban alkalmazni azonban sehol sem

akarták. Végül a Kőbányai Gyógyszeráru Gyárban helyezkedhetett el segéd munkásként, egy robbanásveszélyes üzemenként. Gyógyszergyártó szakmunkás, majd technikus lett. Ekkorra egyházi engedéllyel már gyermekbibliai kört vezethetett és vidéken prédikálhatott is. A gyári három műszak már nem volt tovább végezhető a vasárnapi szolgálat mellett, így a Mikrobiológiai Kutató Intézetben helyezkedett el. A politikai légkör enyhülése folytán, 1967. október 22-én beiktatták a budavári gyülekezet másodlelkészi állásába. Nyugdíjba menetelég, de még azon túl is a Bécsi kapu téri gyülekezetben végzi szolgálatát. 1990-ben megkereste Túrmezei Erzsébet diakonissza-költőnő, hogy vállalja el az újra induló Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület lelkészi állását. 10 év után, 2000-ben Zászkaliczky Pál vette át tőle a szolgálatot. Számos kötetet, cikket, tanulmányt írt, lelki épülést adó imádságos kötetei által végzi szolgálatát nyugdíjas éve alatt is. (Forrás: Krisztus meghalt és feltámadott értünk – Aranydiplomás evangélikus lelkészek vallomásai. Szerkesztette: Madocsai Miklós, 2003. 165-170. oldal.)

²⁷ **Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesület:** Pauer Irma vezetésével 1924. október 1-jén negyvenöt taggal ideiglenesen megalakult egy evangélikus diakonissza nőegylet. Alapszabályát jóváhagyásra felterjesztették a Belügyminisztériumhoz. Szervezetét Pál apostol hűséges kenkreai munkatársáról, Fébéről, a „fénylő”, a „ragyogó” első diakonisszáról kívánták elnevezni. Az engedély megszerzése után, 1924. december 8-án, megalakult a Fébé Evangélikus Diakonisszaegyesület.

Pauer Irma hozzájutott egy klotildligeti házhoz, s ez a Béthel nevű épület lett a Fébé „bölcsője”. Az egyesület első tikára Gáncs Aladár lelkész volt. Az egyre nagyobb csapatot alkotó diakonisszák a házimunkán kívül missziói munkát is végeztek: bibliaórákat tartottak, gyerekek között szolgáltak. 1925-ben nyomdafelszerelést vásároltak, és saját kiadványaik is születtek. 1938-tól a Fébé önálló könyvkiadó lett. Piliscsabán új épületek is a tulajdonukba kerültek. 1926-ban lelkészeknek tartottak konferenciát. 1927-ben indult az első leánykonferencia, amelyet aztán sok hasonló alkalom követett. 1928-ban az udvaron egy fasátor készült a konferenciáknak. 1935-ben száz, 1945-ben százötven diakonisszát tartottak számon. A szolgálatok köre egyre bővült: például az országban több helyen működtettek árvaházat, sok gyülekezetben tartottak gyermekfoglalkozásokat, bibliaórákat, több helyen tanítottak iskolákban. 1941-ben elindult a Fébé Leány-népfőiskola. 1948. december 4-én a Fébé minden vagyonát átruházási szerződéssel átadta az egyetemes egyháznak. Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951. július 31-i leirata szerint a diakonissza anyaházaknak november 30-ig meg kellett szünniük. Százhetvenhat Fébé-diakonisszának, diakónusnak, és próbatestvérnek kellett elhagynia az intézetet.

A több évtizedes szétszórás után 1989. december 9-én a még élő testvérek együtt ünnepelheték a 65 éves jubileumot. Ezen az ünnepségen határozták el, hogy szolgálatukat újra kezdik. A következő évben tartott közgyűlés Túrmezei Erzsébetet választotta főnökasszonnyá, a Fébé-lelkész Madocsai Miklós lett. 1951-ben, a Fébé Diakonisszaegyesület feloszlásakor több testvér felszentelésére már nem volt lehetőség. Erre csak 46 évvel később, 1997-ben, a Sarepta szeretetotthon templomában ünnepi istentisztelet keretében kerülhetett sor. (Források: Keveházi László: „Így lesz az áldás” – Túrmezei Erzsébet élete és szolgálata. In: *Ancilla Domini – Túrmezei Erzsébet-életrajz*. Szerkesztette: Kőhádi Dorottya Éva. Luther Kiadó, Budapest, 2012., A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület 80 éve képekben – 1924–2004. Szerkesztette: dr. Fabiny Tibor és Madocsai Miklós)

²⁸ **Ittész János** (1944-) ny. evangélikus lelkész, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület újjáalakulása utáni első püspöke így foglalta össze pályarajzát a Nyugati (Dunántúli) püspökválasztás idején 1999 decemberében, Kőszegen: „1944. június 18-án születtem Ittész Mihály győri püspöki másodlelkész és Balikó Erzsébet ötödik gyermekeként, - a győri bombázások miatt Csornán. A csornai gyülekezet templomában keresztelt meg anyai nagyapám, Balikó Lajos, akkor protestáns tábori fő-esperes. Édesapám 1950-ben egy influenza szövődményeként kialakult heveny lefolyású gennyes agyhártyagyulladásban 45 éves korában meghalt. Róla személyesen (akkori életkoromból adódóan) csak emlékfotókat őrzök. A bennem élő apaképet elsősorban nem a családtagok beszámolóit, hanem édesapám volt tanítványainak emlékezései formálták. Családunk életkörülményeit édesapám elvesztése mellett az ötvenes évek viszonyai határozták meg. A győri öregtemplomban konfirmáltam 1957-ben. Életem későbbi fontos stációin mind a mai napig meghatározó jelentőségűnek, vigasztalást és bátorítást adóknak bizonyult konfirmációi ígém a „körülmények” hatalmánál erősebb, az övét megtartó Úrról: „Mindenre van erőm a Krisztusban, aki megerősít engem.” (Fil 4,13) Általános- és középiskolai tanulmányaimat Győrött végeztem. 1962-ben érettségiztem kitűnő eredménnyel. Középiskolás éveim alatt – a kiváló hatásra nem emlékszem már – intenzív, de nem tartós, romantikus érdeklődésem támadt a külmissziói szolgálat iránt. Ezután a lelkészi és az orvosi hivatás került érdeklődésem középpontjába. Felvételiztem is a pécsi orvosi egyetemre, de meg sem várva a felvétellel kapcsolatos értesítést, jelentkeztem egyházunk Teológiai Akadémiájára. (Egyébként a pécsi egyetemre „helyhiány miatt” nem is vettek

fel. Ez számomra egyértelmű igazolása volt teológiai jelentkezésemnek.) Különleges, és ismereteim szerint a hazai lelkészképzés történetében páratlan helyzetben végeztem teológiai tanulmányaimat. A helyzet páratlanságát az jelentette, hogy évfolyamomon én voltam az egyetlen hallgató. A sok tekintetben a lelkészképzés legnehezebb időszakát jelentő hatvanas években, 1962-től 1967-ig voltam a Teológiai Akadémia hallgatója. Gondolkodásomat, magatartásomat jelentősen befolyásolta az akkori egyházi, egyházpolitikai helyzet, amelynek meghatározó tényezője volt az 1956-os forradalom után konszolidálódó pártállami diktatúra árnyékában kiteljesedő, a diakóniai teológia ideológiai alapján álló diktatórikus egyházkormányzás. Belső ellenkezésem ezzel az erővel szemben akkor elsősorban morális alapon formálódott.

Teológiai tanulmányaimat 1967-ben jeles rendű szigorlattal fejeztem be. Mivel lelkiismereti okokból nem tudtam személyes hűségsköt tenni az akkori egyházvezetésnek, ezért nem avattak lelkésszé. Ez az életre jelentős hatást gyakorló döntés minden tekintetben jogtalan és embertelen volt. Azóta is fokozottan kritikus vagyok az egyházunk életében sajnos mind a mai napig meglévő törvényteleniségekkel szemben. Az ezután következő három évben, mivel más helyen nem tudtam elhelyezkedni, egy budapesti építőipari gyárban segédmunkásként dolgoztam, ill. közben még kétéves sorkatonai szolgálatot is letöltöttem egy ún. polgárvédelmi, gyakorlatilag munkaszolgálatos alakulatnál. Végül 1970. szeptember 20-án avatott lelkésszé Ottlyk Ernő püspök a Győrnádorvárosi templomban, ahol édesapám a halála előtti két évben gyülekezeti lelkészként szolgált. Lelkészavatási ígém Zsid 4,12-13 volt: „Isten igéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál...” Isten ezt az igét is felhasználta életemben, és a lelkési munkámnak mindig is súlypontját jelentő igehirdetői szolgálatom egyik alapjává tette. 1970. szeptember 16-án kötöttem házasságot Balácsi Anna Réka frissen diplomázott középiskolai tanárral, aki lelkészfeleséggént hosszú ideig nem dolgozhatott hivatásában. Két fiunk van. Mindketten magyar-latin-görög szakos Eötvös-kollégista bölcsészhallgatók a budapesti egyetemen.

1970 szeptemberétől 1971 novemberéig id. Szabó Lajos lelkészsége, illetve esperessége idején, gyülekezeti és vasi egyházmegyei segédlelkész voltam Kőszegen. Ezután a Takácsi-Gecsei Társgyülekezetet szervező lelkésze lettem. Ezt a gyülekezetet a lelkészhiány miatt kellett a két korábban önálló gyülekezetből megalakítani. A nagy kiterjedésű társgyülekezetben töltött közel tíz esztendő alatt mi is megismerhettük az akkori falusi lelkészetet és a kis falusi gyülekezetek gondjait. Majd - elődöm, volt princípálisom nyugdíjba menetelekor - a községi gyülekezetet hívott vissza lelkészéül 1981 elején. Így lettem anyai nagyapám, Balikó Lajos (1910-től 1923-ig községi lelkész) ötödik utóda a községi lelkési szolgálatban. Nyilván az ő egykori szolgálatának is nagy része volt abban, hogy gyülekezetünkben olyan nagy szeretettel fogadtak és vesznek körül azóta is bennünket. Az Ordass Lajos Baráti Kör alapító tagja vagyok. Tagja vagyok a baráti kör lapja, a Keresztyén Igazság szerkesztőbizottságának is.” (Forrás: <http://zope.lutheran.hu/honlapok/nyugat/kerulet/elnokseg>)

Ittész Jánost 2000. szeptember 23-án, a győri öregtemplomban iktatták be püspöki tisztségébe. 2006-2010. között a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke. Nyugdíjba vonulása alkalmából 2011. június 18-án ünnepi istentiszteletet tartottak a győri öregtemplomban. Ugyanebben az évben, 2011-ben neki ítéltek az egyház legmagasabb kitüntetését, az Ordass Lajos-díjat. Szolgálatát az állam is elismerte: 2010-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

²⁹ **Diakóniai teológia:** A diakóniai teológia előképét a második világháború után Bereczky Albert református ébredési teológus, majd püspök jelentette, aki szolgáló egyházzól beszélt. Bereczky bűnbánati teológiája szerint – amely barthi alapokon állt – 1945 után Isten ítélete következett be. Dezséry László evangélikus püspök és Benczúr László püspöki titkár is ezt az irányt követte. Káldy püspök „ideológiájának” illusztrálására három dokumentum említendő: az 1958-as püspöki beiktatási beszéde, az 1964-es pozsonyi díszdoktori beszéd és az 1975-ös amszterdami LVSZ-beszéd. Az 1958-as püspöki székfoglaló beszéd teológiai mestermunka volt. Ugyanakkor már ebben megmutatkoztak a teológia elpolitizálásának a jelei, bár ekkor a diakónia még nem játszott központi szerepet. Kétfajta istentiszteletéről beszélt: a templomiról és az életről, a templomon kívülről. „Ugyanakkor – jegyzi meg dr. Fabiny Tibor – Luther nem tesz különbséget ilyen értelemben egyház és világ között. Káldy szerint viszont a politikai istentisztelet a világ helyes rendjéért van, egyfajta kontextuális teológiát jelent, tehát az adott helyzetre épült.” Az 1964-es pozsonyi díszdoktori székfoglaló beszédében Káldy azt mondta, hogy „az egyház életformája a diakónia”. A két világháború közötti hierokrácia, Túróczy gettó-egyháza, Ordass oppozíciója, Dezséry illeszkedése után, Káldy saját útját vázolta. Beszédének egzegetikai része Káldy: Bevezetés az Újszövetségbe című művére épült. Ezt követte a Krisztusról való tanítás (krisztológia) és az egyháztan (ekkleziológia). Fabiny Tibor szerint ekkor megmutatkozik Káldy gondolatmenetének „szektás” jellege, kiemeli szöveggörnyezetéből a „hogy ő szolgáljon” tételt, de nem szól a keresztről. Megjelenik a „totális diakónia” fogalma. 1983-ban Vajta Vilmos a Lutherische Monatshefte lapjain tette közzé írását „A vitatott

diakóniai teológia” címmel. Ezt a magyar egyházvezetés bírálta és Káldy-elleni támadásnak vette. 1984-ben jelent meg Káldy bírálataként Dóka Zoltán nyílt levele, továbbá kritikát fogalmazott meg az 1986-ban fellépő Testvéri Szó csoport is. 2005-ben a KÉMELM piliscsabai konferenciája foglalkozott a diakóniai teológiával (a szöveg a 2005-ös Koinoniában jelent meg). Isó Dorottya a 2004-es Keresztyén Igazságban „Velünk élő diakóniai teológia” címmel közölt írást. Szó szerint erre az irányra az a jellemző, hogy Jézust példának tartva antropocentrikus teológiát hirdet a teocentrikussal szemben. **Zászkaliczky Pál** nyugalmazott lelkész azt kutatta, hogyan hatott a diakóniai teológia a mai igehirdetésre. A kritika nélkül elfogadott diakóniai teológia egyfajta „teológiai rövidzárlathoz” vezetett. Az Lelkészi Munkaközösségi dolgozatok és a prédikációk témáját a szocializmus idején sokszor a politikai aktualitás határozta meg. Megszabták, miről szólhattak, és azt is tudták, hogy miről nem volt illendő szólni. Pl. a határon túli, erdélyi magyarokról nem. Schulek Tibor és Madocsai Miklós ilyen jellegű felszólalásának következménye pedig az lett, hogy eltávolították őket a lelkészi szolgálatból. A hivatalos irányvonallal egyet kellett érteni, így vált a teológia az uralkodó politika „szolgálólányává”. A rendszerváltás idején az Ordass Lajos Baráti Kör kérése ellenére nem hívtak össze nyílt konferenciát a diakóniai teológia tárgyában. (Forrás: <http://archiv.evangelikus.hu/teologia/kaldy-zoltan-puspoek-diakoniai-teologiajanak-biralata-2013-deak-teri-forum-a-kaldy-korszak-hivatalos-ideologiajarol/?searchterm=None>)